

T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

İRAN İSLAM DEVRİMİ VE İRAN'DA KURULAN İSLAM DEVLETİNİN
KURULUŞ FELSEFESİ VE TEMEL KURUMLARI

Yüksek Lisans Tezi

Masoumeh Esmaeili

Ankara-2016

T.C
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

İRAN İSLAM DEVRİMİ VE İRAN'DA KURULAN İSLAM DEVLETİNİN
KURULUŞ FELSEFESİ VE TEMEL KURUMLARI

Yüksek Lisans Tezi

Masoumeh Esmaeili

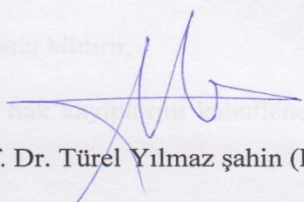
Tez Danışmanı

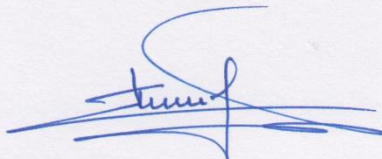
Prof.Dr. Hasan Ünal

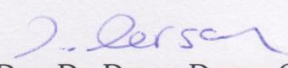
Ankara, 2016

KABUL VE ONAY

Masoumeh Esmaceli tarafından hazırlanan “İRAN İSLAM DEVRİMİ VE İRAN’DA KURULAN İSLAM DEVLTİNİN KURULUŞ FELSEFESİ VE TEMEL KURUMLARI” başlıklı bu çalışma, Ocak 2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Türel Yılmaz Şahin (Başkan)

Prof. Dr. Hasan Ünal (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Duygu Dersan Orhan (Üye)

ETİK BEYAN

Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesi'ne uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasını;

- Akademik ve etik kurallar çerçevesinde hazırladığımı,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

11.01.2016

Masoumeh Esmaili

ÖZ

İRAN İSLAM DEVRİMİ VE İRAN'DA KURULAN İSLAM DEVLETİNİN KURULUŞ FELSEFESİ VE TEMEL KURUMLARI

İran İslam devriminden sonra ülkede kurulan İslam Cumhuriyeti devleti, genel anlamda batı tarzı devlet sistemlerinden çok farklıdır. Nitekim İran İslam Cumhuriyeti devlet anlayışı İslam hukukuna ve daha doğrusu Şii İslam anlayışına göre kurulmuştur. Şii İslam düşüncesi doğrultusunda 12 imam doktrini, Anayasa gücüyle dini lidere geniş kapsamlı yetkilere vermiştir. Ayrıca yasama yürütme ve yargı alanlarında ülkedeki yetkili şahıs Dini liderdir. Gelineen noktada ülkede var olan meclis yanı sıra, yetkili birçok kurum, karmaşık yetki ve sorumluluk içinde halk tarafından, Velayet-i Fakih tarafından veya halkın seçtiği kişiler tarafından seçilmektedir. Kısacası, çok karmaşık ve kendine has özelliklerle bir hukuk sistemi kurulup, sürdürülmektedir.

ANAHTAR KELİMELER

İran, Şii İslam hukuku, Velayet-i Fakih, İran Anayasası
Şura

ABSTRACT

IRAN ISLAMIC REVOLUTION AND FUNDAMENTAL INSTITUTIONS OF THE ISLAMIC STATE IN IRAN

After Islamic Republic revolution, the state of the Islamic Republic of Iran has a different system from the states in Europe. As a matter of fact, the Islamic Republic of Iran was founded according to the Islamic law, and more precisely the Shii Islamic ecole. In the direction of Shii Islamic ecole, 12 imam doctrines, the constitution, power and religious “Superem leader”” Velayet-i Fakih”, who has broad authority over legislation, enforcement and judiciary. So supreme leader is the most authorized person in Iran. In addition to the existing parliament in the country, many competent institutions are chosen by the people in complex authority and responsibility by the people of Superem leader or by the people. In short, a legal system with very complex and unique characteristics is being kept and maintained.

KEY WORDS

Iran, Constitution of Iran, Islamic Shii Law, Superem leader (Velayet-i Fakih),

TEŞEKKÜR

Çalışmalarım boyunca değerli yardım ve görüşlerini esirgemeyen tez danışmanım Prof Dr Hasan Ünal hocam'a anam, babam ve sevgili eşim'e şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iv
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: İRAN İSLAM CUMHURİYETİNDEN ÖNCE VE TARİHSEL SÜREÇTE YÖNETİMİN YAPISI	
1.1. İslam'dan Önce İran.....	6
1.2. İslam'dan Sonra İran	9
1.3. Safeviler Dönemi.	11
1.4. Kaçar Dönemi.....	12
1.5. Pehlevi Dönemi.....	15
İKİNCİ BÖLÜM: İRAN (İSLAM) DEVRİMİ	
2.1.İslam Devrimde Rol oynayan Gruplar.....	18
2.1.1.Liberal Partiler.....	18
2.1.1.1.Nehzat-E-Azadi İran.....	18
2.1.1.2.İran Partisi.....	20
2.1.1.3.Pan İranist Partisi	20
2.1.1.4.Millet-E-İran Partisi	20
2.1.1.5.Mardom-E-İran Partisi	21
2.1.1.6.Zahmatkeşan Partisi.....	21
2.1.2. Din adamları ve Din Aydınları	21
2.1.2.1.Hezbe Cumhuriye Eslami (ICP)	22
2.1.2.2.Halk-e- Müslüman Partisi	26
2.1.3. Sol ve Komünist Partiler	28
2.1.3.1. Halkın Mucahitleri Partiler (HMÖ).....	28
2.1.3.2.Iran Tudeh Partisi.....	33
2.1.3.2.İFHGÖ	34
2.2.İran'da 1979 yılı ve Önemli Hususlar.	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM : Velayet-e-Fakih

3.Velayet-e Fakih Teorisi.....	37
3.1.Anayasa ve Velayet-e-Fakih	40
3.2.İran İslam Cumhuriyet ve Yetki Karmaşası	43
3.3.Uzmanlar konseyi.....	51
3.4.Anayasa Korucular Konseyi	52
3.5.İran İslam Cumhuriyeti Meclisi	52
3.6.Düzenin Yararına Teşhis konseyi.....	52
SONUÇ.....	54
KAYNAKÇA	56
ÖZGEÇMİŞ.....	59

GİRİŞ

Tarih boyunca Ortadoğu coğrafyasında güçlü bir oyuncu olan İran, Arap ve Sünni Müslüman olmayan bir ülkedir. Günümüzde İran olarak bilinen coğrafya aslında büyük imparatorlukların var olduğu geniş coğrafyanın küçük bir parçasıdır. Araştırma yapıldığında, genel olarak 2500 yıllık bir devlet geleneğinden söz edilir. Hâlbuki bir grup tarihçiler açısından 2500 yıllık bir gelenek sadece büyük imparatorlukların sözünün geçtiği topraklarda ortaya çıkan bir tarih olarak bilinmektedir. Karşılaştığımız durumda, tarihi süreçteki İran devletini anlatırken şu anda ki jeopolitik konuma sahip ülkeden'dan bahsetmek kaçınılmazdır. Zira İran olarak izah edilen coğrafya günümüz anlamında ortaya çıkmamıştır. İnsanlık tarihinde önemli yer ve konuma sahip olan İran, diğer taraftan Türk tarihi sürecinde de çok bariz bir öneme sahiptir. Bir zamanlar uygarlık merkezi haline gelen bu coğrafya zaman içinde de dünya tarihi süreçlerinde önemli rol almıştır.

1979 İran İslam Devrimi hem yerel hem de uluslararası etkilerden dolayı birçok yazar ve araştırmacının dikkatini çekmiştir. Devrim orta doğuda birçok dengeleri bozarak yeni bir düzenin habercisi olmuştur. Devrimin gerçekleşmesi konusunda değişik ve çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. İran'da petrol faktörü ve ülkenin tek ihracat ürünü olması, ayrıca o dönemlerde şehir ve köylerin arasındaki yaşam kalitesinin farklı olmasından dolayı köyden şehirlere göç olmuştur. Bu faktörün sosyo-kültürel etkisi İran toplumunu derinden sarsmıştır. Oğul M.Rıza Pehlevi döneminde İran çok ağır ve olumsuz ekonomik ve sosyo-kültürel süreçten geçmekteydi. Bu arada monarşi yönetimine karşı gruplar (İslamcı, solcu ve milliyetçi) şaha karşı bir araya gelmişlerdir. O dönemdeki ülkenin sosyal yapısı gereği dindar ve daha doğrusu Şii İslam dini lideri olan Ayetullah Humeyni karşıt guruplarının başına geçmeyi başardı.

Diğer taraftan da, çok sayıda yazar ve politikacı İran İslam Devrimi'ni önceden planlanmış bir komplo olduğuna inanmaktadırlar. Onlara göre Amerika birleşik devletleri o dönemdeki Demokrat Cumhurbaşkanı olan Jimmy Carter'in ortaya atmış "İnsan Hakları Politikası" çerçevesinde değerlendirmektedirler. Birleşik devletlerin bu dönemdeki tüm dış politikası bu zeminde yürütülmüştür. Ayrıca

İran’da aynı dönemde (1977) dönemin başbakanı olan Abbas Hoveyda yerine Cemşid Amuzegar’ın başbakanlığına getirilmesi şah tarafından açık politik ortamının yaratılması yönünde sinyal vermeye başlamıştır. Bu dönemde ülkenin ekonomik sıkıntılarına gelince, ülkeye tehlikeli ve şiddetli bir enflasyon sarmıştı. Ağır ekonomi ortamı yanı sıra ülkedeki nüfus oranı tarımsal ürünlerin üretiminden daha hızlı artmaktaydı. Diktatör yapıya sahip olan Pehlevi rejimi ise sorunları yanlış algılayarak sorunların çözümünü, hızlı endüstrileşme ve askeri alanındaki harcamaları arttırmakta görmekteydi. Bu teori genellikle Marksist teorisyenler arasında yaygındır.

1973-1976 dönemleri arası olumsuz ekonomik ve siyasal ortam ve sistemin içinde bulunduğu tek tip yapısı rejime karşıt tüm düşünceye mensup kişileri ortak zemine taşımıştır. Rejim ise ekonomik ve ülkedeki enflasyon soruna yönelik algıladığı ve öngördü çözümü tüccar ve daha doğrusu çarşı (Bazaar) esnafına karşı yürütmekte ve mücadele etmekte görmüştür. Bu dönemde içeride ekonomik sıkıntıları yanı sıra dışarıda ise uluslararası Af örgütü Pehlevi rejimini insan hakların göz ardı ve ihlal eden ülkeler içinde tespit etmiştir. Bu arada geçmişten Rejimle aralarında husumeti olan Dini çevreler uygun değişim için fırsat bulmuşlardır. Bu dönemde Ayetullah Humeyni’nin İran Din adamlarına (Şii Ulema) yazdığı bir mektupta, ülkenin bulunduğu ağır ekonomik ortamı, sosyal ve siyasal ortamın oluştuğu bir fırsat olduğunu ve değerlendirilmesini ifade etmiştir. Devrim sürecinde Ayetullah Humeyni’nin önemli bir konuma sahip olmasında, bu dini liderin özgürlüğe vurgu yapması ve baskıcı şahlık düzeninin dağılması kaçınılmaz olmuştur. Aşağıdaki konular devrime neden olan ve İran toplumun tüm kesiminin hem fikir olduğu konulardır;

- ☞ Şah tarafından ciddi biçimde Anayasanın ihlali,
- ☞ Şah ve ailesi tarafından ahlaksızlığın (o günkü şartlarda toplum tarafından benimsenmeyen fiiller) yaygınlaştırılması¹,
- ☞ Partiler ve karşıt fikir grupların bastırılıp susturulması,

¹ Şahın kız kardeşi Aşraf Pahlevinin davranışları, Muharrem ayında şah ve ABD başkanı Carter’in Tv’de içki içmeleri ve diğer ahlaksız davranışlar.

- ☛ Dergi, gazetelerin kapatılması,
- ☛ Üniversitelerde özgürlükçü ortamın sağlanamaması,
- ☛ Müslüman olan ülkede Dini inançları özellikle başörtüsü (Hicab) yasağı,
- ☛ Modernleşme sözcüğünün altında batılılaşmanın teşvik edilmesi,
- ☛ Yabancılar özellikle ABD vatandaşlarına kapitülasyonların hakkının tanınması,
- ☛ İsrail'in tanınması, rejimle aralarındaki ilişkiler ve İsrail'e Petrolün satılması,
- ☛ Şah'ın çevresi tarafından Petrol parasının çarçur edilişi,

Yukarıda sıralanan devrim öncesi şartların sağlanması yanı sıra 2500 yıllık monarşinin yıkılması ve devrimle sonuçlanan olayla zinciri başlamıştır. Ülkenin kuzey batısında yerleşen Türk nüfusuna sahip olan Tebriz² kenti ayaklanmış ve Tebriz ayaklanması devrimin en önemli dönüm noktası olmuştur. Tebriz ayaklanması şehitlerini anmak için çeşitli kentlerde taziye merasimi düzenlenmiş ve gerginlik Başkent Tahran ve ülkenin merkezinde yerleşen yoğun nüfusa sahip Isfahana kadar ulaşmıştır.

Rejim 1978 yılında olayları bastırmayı amaçlayan bir sıra cinayetleri sahneye koymuştur. Şah Rejimin amacı değişik düşüncelerle bir araya toplanan halkı susturmak için Güneyde Arapların³ yaşadığı petrol kenti olan Abadan şehrinde bir sinemada yakarak 347 kişi canlı canlı yakmıştır. Ardından modern hayat ve çağdaş gelişim ve ilerlemeye karşı olan dindar kesimin üstüne yıkmayı düşünmüş, böylece

²² İranda 90'dan fazla dil konuşulmaktadır. Devlet resmi dili Farsçadır. Ülke genelinde konuşulan diller, üç ana gruba ayrılmaktadırlar. Farsça, Türkçe ve Samice. İran'da en çok konuşulan dil Türkçe (Azerbaycan, Kaşkay ve Türkmen), Farsça, Arapça, Lor, Lek, Beluç, Gilek ve Mazenderan ve diğer küçük dil gruplarıdır. Bu diller arasında Azerbaycan Türkçe'si oran olarak çoğunluktadır. İran'ın Kuzeyi olan Azerbaycan bölgesi Türkiye ve Azerbaycan cumhuriyeti sınırlarından başlayarak İran'ın merkezi bölgelerine kadar uzanmaktadır. Bölge 170,000 km²'lik bir alanı yayılmıştır. Bu bölge Tarihi ve ekonomik açıdan ülkenin diğer Türk boylarına nazaran daha fazla gelişmişlerdir. Bölge temel olarak Doğu Azerbaycan(Tebriz), Batı Azerbaycan(Urmu), Erdebil (Erdebil), Zencan (Zencan), Hemedan (Hemedan), Kazvin (Kazvin), Merkezi (Erak), Tehran (Tehran), Kum (Kum), Gilan (Reşt) ve Kürdistan illerini içermektedir. Babek Öztürk, İRAN'DAKİ TÜRK NÜFUSUNA İSTATİSTİKSEL BAKIŞ, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınlar,

³ İran'ın Güneyinde Körfez ve Irak sınırı boyunca Araplar (nüfus oranı %3) yaşamaktadırlar.

devrimde biraya gelen devrimci güçleri etkisiz hale getirmeyi amaçlamıştır. Ancak devrim sürecinde sağ, sol, dindar, milliyetçiler, azınlıklar dini söylemlerde bir araya gelmemişlerse de, grupların tümü İslami bir duruş sergiler gibi görünmemişler de grupların son amaçları aynıdır. Bu doğrultuda rejimi ortadan kaldırmak için Ayetullah Humeyni'nin liderliğinde bir araya gelmişlerdir. Tabii ki İran halkının değişik nedenlerden dolayı monarşi Pehlevi rejimine karşı koymuşlar ve devirmesini dilemişlerdir. Ancak ayaklanma ortam ve sürecinde dini liderlerin ve Şii mezhep anlayışında olan ulemanın (molla) ortaya çıkmasında çok yönlü nedenler olmuştur.

İran'daki devrim kendine özel bir yapıya sahiptir, diğer ülkelerde görünmeyen toplumsal sınıfları içinde barındırmıştır. Devrim İran toplumunun alt sınıfı olan fakirleri ve orta sınıfı olan orta seviyedeki zenginleri ortak işbirliği altında Rejim karşıtı ve muhalif safa çekmeyi başarmıştır. Bu zorunlu iş birlik, rejimin son dönemlerinde siyasi baskı, yolsuzluk ve sınıfsal eşitsizlik ortamından kurtulmak nedeni ile ortaya çıkmıştır. Başka bir neden ise Şah ülkede olan Sol ve Marksist Müslüman (HMÖ) ayaklanmalarını sert şekilde bastırılmıştır. Bu arada sadece dini liderler ve ulema denilen Şii merciiler üzerinde aşırı baskı uygulanmamıştır. Dolayısıyla gergin ve ayaklanma ortamında siyasi gurupların ayaklanmaları bastırıldığı için ve Ayetullah Humeyni yanlısı din adamları tek adamlı sisteminin yok edilmesi gerektiğine ilişkin vaazlar İran halkını Pehlevi'den kurtulmak için din adamları yönlendirmiştir.

İran İslam devriminde en önemli rol alan grupları yukarıdaki açıklamalar üzerine ideolojik ve düşünce bakımından çok farklı üç ana grupba ayırabiliriz. Ancak bu gruplarda kendi içlerinde alt gruplarına ayrılmışlardır. Bu gruplar;

İslamcı örgütler, Bazaar (Çarşı) esnafı, Müslüman tüccar ve partiler⁴,

⁴ Hezebe Jomhuriye Eslami (İslami Cumhuriyet Partisi), Mojahedine Khalq (Halkı Mücahitler): bu örgüt genel olarak genç üniversitelerden oluşan bir yapıya sahipti, ideolojik ve düşünceleri sol- İslam çizgisi üzeri kurulmuştur. Devrimin ilk yıllarında Ayetullah Humeyni'nin düşüncelerine karşı koyup, devrime karşı ayaklandılar, ancak yeni rejim tarafından çok sert biçimde bastırıldılar.

- ☛ Komünist, sol partiler⁵,
- ☛ Liberal ve milliyetçi örgüt ve partiler⁶

Bu arada Şii mezhep anlayışı ve elinde var olan Muharrem⁷ (Aşure ayı) günlerinin etkisi İslami ve dini söylemlerinin basitçe toplumun eğitimsiz kısmına anlatım tarzları geniş bir yelpazeyi içine almıştır. Diğer grupların o cümlede sol partilerin üniversiteler ve büyük şehirlere dışında çıkamayış, Dini liderlerin diğer gruplar ve partiler göre daha güçlü bir konuma getirmiştir.

Çalışmada ilk olarak İran İslam Cumhuriyetinden önce ve tarihsel süreçte yönetimin yapısı bölümüne yer verilmiştir. İran'ın, İslam'dan öncesi, şahlar dönemi ve devrimden öncesine ait tarihsel bir literatür çalışması yapılacaktır. Bu bölümde İran İslam devrim yıllarına kadar tarihsel siyasal geçmişi kronolojik olarak kısaca değerlendirilecektir.

İkinci bölümde İran İslam devrim, devrim sürecinde yer alan düşünce akımlar, dererimin siyasal yapısı tarihsel açıdan analiz edilmiştir. Devrimde Şiiliğin ve Şii ulemanın, solcuların ve milliyetçilerin rolü anlatılacaktır.

Üçüncü bölüm, İran İslam cumhuriyetinde Velayet-e-Fakih rolü, gücü üzerine odaklanmıştır. Burada İran dış, iç ve hemen hemen tüm katmanlarındaki dini liderin rolü üzerinde bahsedilecektir.

Üçüncü bölümün ardından Sonuç bölümde ise araştırmanın genelinde elde edilen sonuçların irdelenip, kısa özeti verilerek genel değerlendirmeler yapılacaktır.

⁵ Hezbe Tudeh –İran (Tudeh Partisi), Hezbe Peykar (Pykar Partisi), İran Halkın Fedaileri Gerillalar Örgütü (İHFGÖ).

⁶ Nehzatae Azadi İran (İran Özgürlük Partisi), Hezbe Meliye İran (İran Ulusal Partisi).

⁷ Aşure, (Aşura) Arapça dilinde on (10) anlamına gelen "aşara" kelimesinden türemiştir. Ayrıca, Musevi inancında "Büyük Kefaret" Günü için kullanılmıştır. Hz. Hüseyin ve beraberindeki yetmiş iki kişi 61 hicri yılının Muharrem'in 10.gününde Irak'ın Kerbelâ çölünde Yezid'in ordusunca hunharcasına katledilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM: İSLAM CUMHURİYETİNDEN ÖNCE VE TARİHSEL SÜREÇTEKİ İRAN'IN YÖNETİM YAPISI

1.1. İslam'dan Önce

İran coğrafyasında İslam'dan önce kurulmuş olan siyasal yapı ve devlet yapısı kavim, aşiret veya daha doğrusu küçük yerel hükümetlerden ibaret idi. Sözü geçen irili ufaklı birimler çatışmalar ve devamında getirdiği sonuçlarla bazen güçlü yapılara dönüşerek bazen de bölgede var olan güçlü ve büyük devletler içinde yer alarak hayat sürdürmüşlerdir.

İsa'dan önce İran olarak adlandırılan denilen bu topraklarda bölge insanlarını bir çatı altında toplayan güçler arasında Med⁸ imparatorluğu önemli bir yere sahiptir. M.Ö. 800-550 yıllarında Medler monarşik bir yapı kurarak Hegmetane'yi (Hemedan⁹) başkent olarak seçmişlerdir. Medler bu coğrafyada yaklaşık 250 yıllık bir devleti yönetmişlerdir. Aslında Kralın yanı sıra halk ortaklık meclisi halkın büyükleri ve Aksakları ile bir arada imparatorluğun son yıllarında çok güçlü ve egemen bir merkezi yapı kurabilmişlerdir. Ne yazık ki M.Ö 6.yüzyılda I. Kiros Medlerin son kralını yenip, Ahameniş imparatorluğu kurmuştur¹⁰.

Medlerin kurdukları monarşik yönetim yapısı aynen Ahamenişî'ler döneminde de sürdürülmüştür. İlk başta Ahamenişî imparatorluğu çok az ve sınırlı topraklara sahip olmuş, ancak uzun ve meşakkatli savaşlar neticesinde imparatorluk genişlemiştir. Ahamenişîlere göre devletin başı veya kral yeryüzünde Tanrının en kutsal ve saygın temsilcisidir. Ahamenişîlere göre yüce Tanrı “*Ahura Mazda*”¹¹ krallığı Kiros'a devredip, bütün insanları da kralın emrine girmekte mecburlar. Daha doğrusu Bu halk Ahura Mazda'yı yüce ilah ve Tanrı görüp, kendi egemenliklerini de onun tarafından kutsanmış ve onaylanmış görmekteydiler.

⁸ İran literatüründe kullanılmış olan Mad sözcüğü, halen İran'ın kuzey batısı, güney ve güney doğu kesimlerinde yaşayan halklara denilirdi.

⁹ Eyalet İran Azerbaycan bölgesinin güneyinde yerleşmiştir. Şehirde çoğunluk olarak Türkler ve güney kısımlarında ise Fars asıllı Lor'lar yaşamaktadırlar.

¹⁰ Roman GHİRSHMAN, İran Az-Agaz Ta-Eslam (İran'ın Başlangıcından İslam'a Kadar), Çev. Mohammad MOİN, Moin Yayınları, Tahran 2004, s. 97

¹¹ Zerdüşť dinine mensup olan insanların Tanrı veya Allah'a verdikleri isimdir. Halen İran'da bu dine mensup insanlar yaşamaktadırlar.

İmparatorlukta din ve devlet işleri iç içe geçip, kendine has özel bir yapı haline gelmiştir. Nitekim tüm yayılmacı yapılar gibi, devlet politikalarını etkilememekle birlikte İmparatorluğun yayılmacı politikalarına zemin hazırlamıştır¹².

Ahameneş imparatorluğunda kurumsal yapı aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- ☛ Kraliyet mensupları üstün katman, siyasal otoritenin merkezi konumundaydı.
- ☛ Katman olarak küçük ve orta sınıfı oluşturan valilerdir, bu grup yerel hükümetlerin başında olan küçük kralcıklar olmuşlardır. Genel olarak Padişah tarafından bu göreve atanarak, bu doğrultuda da padişaha bağlılık yemin ederlerdi. Kendi küçük bölgelerinde hüküm sürmekteydiler. Bölgedeki küçük hükümetler yerel karar vermekle sorumlu olup ülke bazında genel karar alamazlardı.
- ☛ Alt sınıf ise, memurlardır; memurlar krala bağlı ve sadık insanlardan seçilip, vergileri ve harçları toplamakla görevli insanlar olmuşlardır.¹³

Bu hanedanın kurdukları imparatorluk, günümüzde İran denilen bölgenin tamamını egemenlik altına alıp, ileri ki dönemlerde ise günümüzdeki Türkiye toprakları içinde olan Anadolu ve Ege bölgesinde olan tüm toprakları işgal etmiştir. Doğudan ise Hindistan'a kadar işgal alanı genişleşmiş ve egemenliği Büyük İskender'in devletinin kurulmasına kader devam etmiştir. Büyük İskender ağır saldırısıyla Ahameneşi devleti yenilmiş ve ortadan kalkmıştır.

İran coğrafyasında tekrar bir güçlü devletin ortaya çıkışı Sasaniler döneminde olmuştur. Sasani imparatorluğu günümüzde İran, Anadolu toprakları üzerinde kurulmuş Roma sınırlarına kadar uzamıştır.

¹² Mehri BAGERİ, Dinhaye İraniye- Piş Az-Eslam (İslam'dan Önce İran'daki Dinler), Tebriz Üniversite Yayınları, Tahran 1997, s.170-172.

¹³ Mohammad Ebrahim BASTANIYE PARİZİ, Akhbare İran (İran Haberleri), 1.Cilt, s. 35.

İleriki dönemler ikiye bölünmüş Roma devletinin ortaya çıkmış Bizans imparatorluğunun Karadeniz’de yenip bölgeyi kendi işgalleri altına almışlardır.

Sasani imparatorluğunda toplum dört kategoriye ayrılmaktaydı¹⁴;

☛ **Din Adamları**; Sasanilerde din adamları Zerdüşt dinini yaymak ve ateşgedeleri korumaktan sorumlulardı.

☛ **Askerler**; Bu grup İmparatorluğu iç ve dış düşmanlardan korumak, ülke ve Sasani hanedanının güvenliliğini sağlamaktı.

☛ **Dabiran** (kalemiye¹⁵); Genel olarak Osmanlılarda da var olan kalemiye olarak bilinen, hükümet yazışmalarını yürüten, ayrıca mal varlık ve toprak mülkiyeti kayıtlarını tutmakla sorumlu görevlilerdi.

☛ **Çiftçiler ve normal halk**

Sasaniler askeri genişlemelerle birlikte merkezi siyasi yönetim sistemi ile tüm bölgelerdeki yerel yönetimleri kendilerine bağlayarak, ayrıca Zerdüşt dinini yayarak, merkezci ve homojen bir yapıyı kurmaya çalışıyorlardı.

Bu dönemde Zerdüşt din adamları toplum arasındaki hiyerarşi yapısının en üst tabakasında yer almaktaydı. Tabii ki üst düzey toplumsal sınıfta yer almakla beraber ‘Mobed’ o zamanki Zerdüşt dinin hiyerarşisinde en üst dini dereceyi alıp, yargı, vakıfların yönetimi, eğitim ve kültür işlerini de üstlenmekteydiler. Ayrıca bu din adamlarının başı ‘Mobedan-e Mobed’ direkt Padişah tarafından atanmaktaydı¹⁶.

¹⁴ MAHMUD GUDERZ, Sokhani Chand Darbareye Şahname (Şehname Hakkında Birkaç Söz), Asatir yayınları, 2. Baskı, Tahran 1988.

¹⁵ Yazışmaları Yapanlar

¹⁶ Hasan PİRİNİYA, İran’e Gadim (Kadim İran), Asatir Yayınlar, Tahran 1994, ss. 88-87.

Bu arada Bizans ve Sasani Devleti arasında çekişmeler devam ederken, orta doğuda İşlam dinine dayalı yeni bir g doğmuştur. Araplar yeni dinlerinin g eşliğinde orta doğunun sınır belerine yayılmaya başlamışlardır. İmparatorluğa komşu Araplar gn geçtikçe g hale gelirken, Sasani İmparatorluğu saray içinde kanlı çekişmelere sahne olmuştur. Bizanslarla ekişme bir yana dursun i çekişmeler de diğer taraftan Sasanileri zayıf duruma itmekteydi. M.S. 652 yılında Araplar Sasani topraklarına saldırdı ve koca imparatorluğu yıkmayı başardılar. Dolayısıyla Sasani İmparatorluğunun yıkılışıyla beraber Sasanilere ait topraklarda da İşlam ncesi tarih de sona ermiş ve yeryüzünden silinmiştir.

Eğer İşlam ncesi İran coğrafyasını gözden geçirirsek özellikleri şöyle açıklanabilir; bu topraklarda kurulan devletler birbirlerini izlemişlerdir. Hem birbirine benzerler hem de farklıdırlar. Tabii ki farklılıklar her bir hanedanın padişahlarının iradesinden hâsıl olmuştur. Bu dönemlerde ard arda gelen devletler ve hanedanlar kralın hükümleri ve g çerçevesinde kurulmuştur. G dediğimizde maddi ve manevi imkânları da içine alıp, imparatorluğun ayakta kalması için her türlü araç ve gereçleri kullanmaktan ekinilmemiştir. Sistem gereği bölgeler merkezi ge ve krala bağlılık yemini ederken, krala vergi ve haraç toplayıp ödemekle mükelleftirler. Bu monarşi yapılarında kral ‘Veliahd’ seçip, ileriki yıllarda krallığın devamını baştan koruma altına almaktaydı.

1.2.İşlam’dan Sonra İran

İran coğrafyasında Sasani imparatorluğu içindeki çekişmeler ve tabii ki dış cephede Bizans faktörü, krallığı Arap Mşlmanlar karşısında güçsüz bırakmıştır. Dolayısıyla M.S.7.yzyılnda Sasani imparatorluğu veya İran Farıların değişiyle **şehinşalık** yıkılışıyla bu coğrafyada yeni bir çığır başlamış, toplumsal ve siyasal sistemde de kökten değişiklikler yapılmıştır. Eski bin yıllar boyunca bu topraklarda yaşamış olan halkın düzeni Arap Mşlmanların baskısıyla sosyal yapının değişmesi gerektiği ne çıkmıştır. l yaşamı ve taşıdıkları yeni din yani İşlam’ın siyasal yapısını gereği, imparatorluğun siyasal yapısı değişip, Zerdüşt dini öğretileri ile yaşamış halkın yeni dini yapıya alışması gerekmektedir.

Arapların İran coğrafyasına girişi tarihçiler arasında iki bölünmüştür¹⁷;

- ☛ Müslüman Arapların bu topraklara saldırmasını dini inançlarla alakasız, belki daha fazla topraklarının genişletmek ve yeni bir imparatorluğun zeminini hazırlamak amacıyla yapılmış olmasıdır,
- ☛ Müslüman Arapların bu topraklara saldırma amaç ve niyeti İslam dininin genişlemesi, ve bölge insanlarını İslam'a davet etmektir.

Arapların düşünceleri ne olursa olsun sonuç olarak dönemin güçlü imparatorluklardan Sasaniler ordusunu yenilgiye uğratmış egemenliğini kabul ettirmişlerdir. İlk başlarda imparatorluğun genelinde karmaşa hâkim olmuştur, ancak Araplar düzeni sağlamayı başarmışlardır. Araplar Emevi ve Abbasi valiler vasıtasıyla M.s. 11.yüzyıla kadar bölgeye hüküm sürmüş ve bölge halkının tamamına yakının dinini değiştirmişlerdir. Emevi ve Abbasiler döneminde bölge halkı aşağı yukarı tamamen Müslümanlaştı¹⁸.

İran'da yayımlanan tarihi kaynaklara göre İslam'dan sonra Türk soylu olan Safevi devletinin kurulmasına kadar bu coğrafyada (Günümüzdeki İran, Azerbaycan, Tacikistan, Afganistan, Türkmenistan, ...) çok sayıda irili ufaklı devlette özellikle Türkler işbaşına gelmişlerdir. Gazneliler ve Selçuklu İmparatorluğu döneminden itibaren bu coğrafyanın tamamı uzunca bir süre Türk hanedanlarının yönetimi egemenliği altında kalmıştır.

İslam'dan sonraki dönemdeki Emeviler (651-745) ve Abbasiler (749-809) dışındaki Hükümetler şöyle sıralanabilir;

☛ Tahirliler (785-836),

¹⁷ Hasan PİRNIYA, İran'e Ghadim (Kadim İran), Asatir Yayınlar, Tahran 1994, s. 90.

¹⁸ Abulfath HAKİMİYAN, Alaviyan'e Tabarestan (Taberestan'ın Alevileri), Elham Yayınları, İkinci Baskı, Tahran 1989, s. 6.

- ☞ Samaniler (866-968),
- ☞ Türk Soylu Gazneliler (967-1134),
- ☞ Türk Soylu Selçuklular (1055-1194),
- ☞ Türk Soylu Harezmşahlar (1094-1231),
- ☞ Moğollar (1259-1335),
- ☞ Teymuriler (1384-1500)
- ☞ Türk Soylu Safeviler (1501- 1732)
- ☞ Saffariler (1732-1795)
- ☞ Türk Soylu Kaçarlar (1796-1925)

1.3. Safeviler Dönemi

Arapların İran coğrafyasını istilasının ardından irili ufaklı birçok merkezi ve yerel devlet kurulmuştur. Sasani döneminde hemen sonra siyasi ve geniş yelpazede merkezi yönetim yapısına sahip sadece Safeviler dönemi olmuştur. Bu dönemde bu coğrafya genelinde ciddi ve güçlü bir merkezi hükümet kurulmuştur.

İran'ın Kuzey Batısında (Günümüz Güney Azerbaycan) olan Erdebil şehrinde doğan Genç İsmail 1501 yılında Azerbaycan Türklerini en yoğun yaşadığı şehir olan Tebriz'de Safevi devletinin temellerini atmıştır. Bu arada genç İsmail bölgede Safevi devleti kurmuş ve Şiiliği ilk kez onun tarafından devletin resmi mezhebi konumuna getirilmiştir¹⁹.

İran'ın yeni tarihi ve daha doğrusu modern İran'ın temel taşlarını koyan Safevi devletinin de o cümleden Şah İsmail ve Şah Abbas'ın büyük etkisi olmuştur. Güçlü bir merkezi yapıyı kurulmakla birlikte İslam mezheplerinden olan Şiilik resmi devlet dini haline getirilmiş ve ideolojik kalıba oturtulmuştur.

¹⁹ Masood KEMALİ, Camee'ye Madani Dovlat ve Nosazi Dar İrane Muaser (Çağdaş İran'da Toplum, Devlet ve Yeniden Yapılanama), Baz Yayınları, Tahran 2002, s. 50.

Aslında Safeviler ne halifelik esnasında ne de 12 imamlık zamanında Şiilik temelinde kurulmuştur. Safevilerin temel inançları ilk hamileri olan Kızılbaşların inançları doğrultusunda idi. Kızılbaşlar Orta Asya'dan getirdikleri “Şamanizm” düşüncesiyle bağdaşan bir düşünce sistemini ortaya atmaktaydılar. Onlara göre Şah İsmail'i sadece sultan değil, belki ulvi bir varlık, yeryüzündeki Tanrının temsilcisidir. Ayrıca 12. İmam olan Hz. Mehdi'nin ortaya çıkışına zemin sağlayan kişidir. Ancak safeviler Şii mezhebine ait ulema ve fakihlere onları kendi yandaşları yapmak için görülmemiş yetkiler ve güç vermişlerdir. Dolayısıyla Safeviler döneminde Şiilik hâkim güç haline gelmiştir.

Safeviler Sasanilerden sonra ilk defa bu coğrafyada güçlü bir hükümet kurmuşlardır. Safeviler genel olarak kendi hükümetlerinin meşruluğunu güvence altına almak için ahlaki ilkeleri korumuşlardır. Dolayısıyla İran halk ve ulema tarafından meşru görülmüşlerdir.

1.4.Kaçar Dönemi

Safevilerden sonra en güçlü ve uzun süreli İran'a hüküm süren Türk soylu Kaçarlar 1796-1925 yılları arası Pehlevi dönemine kadar uzun bir süre ülkede hüküm sürmüşlerdir. Kaçarlar, Safeviler gibi siyasal meşruiyet kazanmak için Şii din adamlarına üst düzeyde yetki vermişlerdir²⁰.

Kaçarlar yönetim yapısı saltanat makamıyla ulema arasında etkileşimi karşılıklı hale getirmiştir. Ancak her ne kadar iki grup arasında işbirliği olsa da, güç sadece şahın elindeydi. Dolayısıyla din ve ulemanın halk tarafında gücü kullanılmıştır. Kaçarlar dönemi modernleşme ve batılaşma dönemine denk gelmiştir. Dolayısıyla siyasal, ekonomik, toplumsal ve devlet, halk ilişkileri değişilmesi ve modern

²⁰ Eravand ABRAHAMIAN, İran Beyn-e- Do Engelab (İrani İki Devrim Arasında), Çev: Ahamad Golmohamadi, Mohammad Ebrahim FATTAHİ, Ney Yayınları, Tahran 2004, s. 40.

kurumların kurulmasını zorunlu hale gelmiştir. Artık ülkeni yönetilmesinde eski yapı yetersiz duruma gelmiştir²¹.

Kaçarlar dönemindeki değişimlere bir örnek olarak Nasıreddin şah (1887) Fermanı getirilebilir. Fermanda, “İran’da yaşayan tüm insanların can ve malı, ülke mahkemeleri tarafından karar alınmadığı sürece İran devletinin güvencesi altındadır”, denilmiştir.²²

Kaçarların son döneminde dünyada yeni gelişen güç dengelerinin değişimi sonucunda batıya verilen imtiyazlar ülkenin hızlı bir şekilde sömürge haline gelmesine neden olmuştur. Bu imtiyazlardan örnek olarak, Ülkenin tütün ticaret imtiyazının İngiliz şirketine verilmesi, toplum tarafından geniş bir şekilde itirazlara neden olmuştur. Anlaşma çerçevesinde İngiliz Major Talbot şirketi İran genelinde tütün üretimi, dağıtımı ve satışını elli yıllığına elde etmiştir. Ancak halk, din adamları ve ulama itirazlar ve ayaklanması sonucunda 1892 yılında bu imtiyaz iptal etmiştir. Bu karşı durma İran tarihinde ilk defa devlet ve halkı özellikle ulema, aydınlar, tüccar ve çarşı esnafını karşı karşıya bırakmıştır. Tütün hareketi olarak adlandırılan bu geniş çaplı hareket din adamları ve ulemadan oluşan yeni bir siyasal hareketin çıkış noktası olmuştur. Bu hareket İran tarihinde çok önemli olan Meşrutiyet Devriminin başlangıcı kabul edilmektedir.²³

1.5. Pehlevi Dönemi

İran coğrafyasında yıllar boyu kurulmuş olan hanedan, devletler ve padişahlıklar bir taraftan merkezi devlet olma atağında bulunmuştur. Ancak yapı

²¹ Eravand ABRAHAMİAN, İran Beyn-e- Do Engelab (İrani İki Devrim Arasında), Çev: Ahamad Golmohamadi, Mohammad Ebrahim FATTAHİ, Ney Yayınları, Tahran 2004, s. 41.

²² Ahmad ARAM, Tarikh-e- Eslam (İslam Tarihi), Amirkabir Yayınları, Tahran 2004, s. 60.

²³ Parviz NAMEG, Mabaniy-e- Modiriyate Dovlati (Kamu Yönetimim İlkeleri), Havaye Taze Yayınları, Tahran 2001, s.109.

gereği ülkedeki kabile düzeni ve çok milletlilik egemenliği arasında kalmıştır. Genel anlamda Sasanilerden sonraki dönemlerde devletler güçlü bir merkezi otoriteye sahip olmamışlardır.

İran'da Kaçarların son dönemlerinden başlayan meşrutiyete dayalı siyasi yapı, toplumun geneli tarafından pozitif bir tepki almamıştır. Dolayısıyla 1925 yılında general derecesine sahip olan Rıza Penç ülkede yeni bir Pehlevi adına padişahlık yapısını kurmuştur. Bu padişahlık 1979 İslami Devrimine kadar ülkeye hâkim olup, diktatörlük sistemiyle yönetilmiştir.

Rıza Han, 20.yüzyılın sonlarındaki ülke halkının Kaçarlardan memnuniyetsizliğini kullanarak, İran meclisinde kendine bağlı milletvekillerinin de çabalarıyla, Türk soylu Kaçar hanedanlığının son şahı olan, Ahmet Şahı tahttan indirdi ve ülke iktidarını kendi zimmetine geçirmiştir.²⁴ Rıza Han ilk önce cumhuriyet kurma yalanını ortaya atmıştır daha sonra ise kendi Şahlığını ilan etmiştir. Devamında ise Kaçarların son dönemlerinde kurulmuş olan meclisi tasfiye etti ve diktatörlük monarşik yapıyı yeniden kurmuştur. Böylece İran'da bin yıllık bir Türk yönetimine son verip, İslam'dan sonra ilk olarak Fars milletine mensup bir şahıs eline geçti.

Rıza Şah, Pehlevi saltanatı kurduktan sonra baskıcı yöntemler uygulayarak toplumun arasında meşruta döneminden kalan kurumların direncini kırmıştır. Siyasi otorite karşı görüşlü olan tüm insanları meclisten uzaklaştırıp, ülkedeki tüm kurum ve kuruluşları ve iktisadi çalışmaları da tekeline geçirdi.

Şah Rıza Pehlevi siyasal ve iktisadi yapının eline geçmesine ikna olmayıp, kabile yapısına sahip ülkenin toplumsal yapısını da değiştirmeye başladı. Çok korktuğu göçebe aşiretleri göç etmemeye ve daimi iskâna zorladı. Şah Arı ırkının yalanlarını kaynak alıp, ülke halkının farklılıklarını ortadan kaldırıp tek tip bir Fars

²⁴ Firidun ADAMİYAT, İdeolojiye Nehzat-e- Maşrutiyat-e- İran (İran'da Meşrutiyet Hareketinin İdeolojisi), Gostarde Yayınları, Tahran, 2009, s.112.

milletini oluşturmaya ceht etmişti. Pehleviler ülkedeki etnik Türk, Kürt ve Arapların ayaklanmasını özellikle İran Azerbaycan bölgesindeki Türkleri kanlı biçimde bastırmıştır. Şah Rıza Pehlevi kafasında olan ulus-devlet modelini ve modernleşmeyi üç zeminde geliştirdi:

- ☛ İslam Dinine savaş açmak, daha doğrusu İran’da olan tüm sorunlardan Araplardan ve onların İslam dininden geldiğin işaret edip, çareyi İslam’dan uzaklaşmada ve İranlıların kadim dini olan Zerdüştlüğe dönüştürmekteydi.
- ☛ Etnik unsurlarla mücadele, daha doğrusu ülkenin geldiği durumun müsebbibini bin yıllık Türk hanedanlarda görmekteydi.
- ☛ Fars milliyetçiliğini yayma politikası, ülkede geniş kapsamlı bir Fars diline dayalı eğitim sistemini geliştirme yönünde çalışma ve her türlü devlet gücünü bu konuda kullanmak²⁵.

Şah Rıza Pehlevi iktidara geldikten hemen sonra hırslı bir şekilde siyasal otoritesini ve düşüncelerini pekiştirmek ve uygulamak için din adamları ve Şii ulama ile yakından ilgilenmiş ve desteklerini almıştır.²⁶ Ancak Şah Rıza saltanatını kurup, pekiştirdikten hemen sonra Şii ulama ve din adamları üzerinde denetim uygulamıştır.

Şah Rıza yavaş cereyanda olan tüm meşrutiyyetten kazanılmış kanunları kendi hükümet yapılarına uygun olarak yeniden düzenlenmiştir. Medeni Kanun, Ceza Kanunu, Ticaret Kanunu Pehlevi döneminde düzenlenmiştir.²⁷ Şah Rızanın yaptığı ilk düzenlemeden biri yargıçlar iki grup(modern hukuk eğitimi alan din adamları ve hukukçular) arasından seçmek olmuştur.

²⁵ Arif KESKİN, Güney Azerbaycan Milli Hükümeti ve Seyit Cafer Pişeveri, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi.

²⁶ Serpil ÜŞUR, İran’da Şii Ulema ve Devlet, Belge Yayınları, 1992, s.180.

²⁷ Tahere FEYZİ, Mabaniye Modiriyate Dovlati (Kamu Yönetimin İlkeleri) Tahran Payam-e Nur Üniversitesi Yayınları, Birinci Cilt, Tahran 2004, s.107.

Dolaylı yoldan tüm yargıçlara üniversite eğitiminin zorunlu hale gelmesi demektir. Dolayısıyla çok sayıda Şii din adamlarının meslekten uzaklaştırılmışlardır²⁸. Şah Rıza Pehlevi icraatının ilk sinyali din adamlarını yargıdan uzak tutmakta, ikinci iş olarak kadınların başörtüsü ve erkeklerin dini simgeleyen giyimlerden uzak tutup ve hatta yasaklaması yönünde yasa çıkarmıştır. Bu icraat doğrultusunda din adamlarının etkinliği yargı ve eğitim sisteminden uzaklaştırıldı. Ulemanın eğitim merkezleri olan “medreseler” azalmaya yöneldi²⁹,
³⁰.

Şah Rıza yaptıkları önemli icraattan sonra yeniden ülkeye siyasi istikrarı geri getirmiştir. Ordu üzerinde gücünü pekiştirip, zorunlu askerlik uygulamasını başlatmıştır. Bu doğrultuda da ülke bütçesinin Yüzde otuz beşine yakını düzenli orduya ödenmesi için karar çıkarmıştır³¹. Ayrıca siyasal yapıyı merkeze çekmek için Şii din adamları ve milletvekillerini ülkenin temel konularından uzaklaştırmayı başardı. Ayrıca meşrûta yapısına uygun sistemi tümünden kendi isteği doğrultusunda monarşi ve merkezci bir model haline dönüştürmeye başladı.

Sonuç olarak, Şah Rıza meşrutiyet yasalarına göre milletvekilleri denetim görevlerinden ve Şii din adamlarını da karar alma sürecinden tümüyle uzaklaştırdı. Dolayısıyla şah tüm gücü tekelinde tutmayı ve merkeze bağlı bir yapının kurulmasını sağlamıştır. Tabii ki bu icraatı yapmak için ülkedeki anayasayı değiştirmeden devre dışı bırakmıştır.³²

²⁸ Ahmad MOVASSAGHI, Nosazi ve Eslahat Dar İran Az Andishe Ta Amal (İran’da Modernleşme ve Islahat Teoriden uygulamaya), Ghooms Yayınları, Tahran 2006, s.206.

²⁹ Ahmad MOVASSAGHI, Nosazi ve Eslahat Dar İran Az Andishe Ta Amal (İran’da Modernleşme ve Islahat Teoriden uygulamaya), Ghooms Yayınları, Tahran 2006, s. 211.

³⁰ Serpil ÜŞÜR, Din, Siyaset, Kadın, İran Devrimi, Alan Yayınları, İstanbul, 1999, s.53-54.

³¹ Masood KEMALİ, Cameeye Madani Dovlat ve Nosazi Dar İrane Muaser (İran’da Toplum, Devlet ve Yeniden Yapılanama), Baz Yayınları, Tahran 2002, s. 150.

³² Masood KEMALİ, Cameeye Madani Dovlat ve Nosazi Dar İrane Muaser (İran’da Toplum, Devlet ve Yeniden Yapılanama), Baz Yayınları, Tahran 2002, s. 160.

1941 yılında ikinci dünya savaşında İran devleti tarafsızlığını ilan etmiştir. Ancak bu tarafsızlığa aldırmayan müttefik güçleri İran'ı güney ve kuzeyden işgal etmeye başladılar. Şah Rıza'nın biraz Almanlara yönelmesi İngiltere ve Rusya'yı kızdırmıştır. Dolayısıyla Şah Rıza'yı saltanatını oğlu Muhammed Rıza Şah lehine bırakması yönünde baskı altına alıp, Şah Rıza'yı yurtdışına çıkmaya zorlamışlardır. Böylece Pehlevi dönemin ikinci şah'ı 1942 yılında babasının yerine getirilmiştir.

Şah Rıza'nın saltanattan uzaklaştırılması ve genç Şah'ın kendini toparlaması atmosferinde solcular, liberaller ve Şii dini adamları seslerini durdurmaya başladılar. Oğul Şah babasının yolunu devam edip, saltanatının başlaması ilk döneminde Şii din adamlarının sözünü dileyerek, onların desteğini almıştır³³.

İran'ın dindar yapısı gereği, genç şah iktidarını başlarında Din adamları tarafından meşruiyetinin onaylanması çok önemli sayılmaktaydı. Şah din adamlarının desteğini sırtına alıp diğer karşıt görüş grupları devre dışı bırakmayı başarmıştır. Karşıt görüş denilen grupların başında sol gruplar olmuştur. 1931 yılında genç şah din adamlarının denetim gücünü genişleterek yaptığı sol kıyımı meşru hale getirmiştir.^{34 35}

Genç şah babasının yaptıklarından da ileri düzeye giderek, kendi monarşi uygulamalarını meşru hale getirmek için dinsel objeli törenler düzenlemiştir. Şah ülke başta solculara kıyım uygulamakla beraber dini liderleri yandaş yaparak, halkın desteğinde almaya başarmıştır³⁶. Ancak bu kırılgan iş birlik zaman içinde petrol gelirleri ortaya çıkınca, ülkede tekel güç yaratmak için din adamlarının devre dışı bırakılması zorunlu hale gelmiştir.

³³ Eravand ABRAHAMIAN, İran Beyn-e- Do Engelab (İrani İki Devrim Arasında), Çev: Ahamad Golmohamadi, Mohammad Ebrahim FATTAHI, Ney Yayınları, Tahran 2004s. 107.

³⁴ Mojtaba MAGSUDİ, İran'da Siyasi, Toplumsal Değişimler, Rozane Yayınları, Tahran, 2001, s.203.

³⁵ Eravand ABRAHAMIAN, İran Beyn-e- Do Engelab (İrani İki Devrim Arasında), Çev: Ahamad Golmohamadi, Mohammad Ebrahim FATTAHI, Ney Yayınları, Tahran 2004, s. 109.

³⁶ Mojtaba MAGSUDİ, İran'da Siyasi, Toplumsal Değişimler, Rozane Yayınları, Tahran, 2001, s. 209.

İKİNCİ BÖLÜM: İRAN (İSLAM) DEVRİMİ

2. 1. İslam Devrimde Rol oynayan Gruplar

2.1.1. Liberal Partiler

2.1.1.1. Nehzet-e- Azadi İran

Bu örgüt Ayetullah Talegani³⁷ ile Mehdi Bazergan'ın İran Özgürlük Hareketi (Nehzet-e-Azadi İran) adı altında kurulmuştur.

Ayetullah Mahmoud Taleghani

Ayetullah Mahmoud Taleghani 1911 yılında İran'ın kuzeyinde, Elbruz³⁸ İli'ne bağlı Taleghan kentinde âlim bir ailede doğdu. Mahmud Taleganî, ilk dînî eğitimini başta babası olmak üzere ailesinden alır. Reformcu, demokrat ve aydın bir din adamı olmuştur. İran'ın önde gelen aydın, dindar ve hatta din konusuna sıcak bakmayanlar tarafından da iyi karşılanan bir din adamıydı. HMÖ teşkilatı üyeleri onu teşkilatın babası veya “**Peder Taleghani**” olarak tanımlanıyordu. Ayetullah genel olarak din adamlarının siyasal alana girmemelerini tavsiye ederdi, nitekim çok meşhur bir lafı “**Korkarım bir gün gelecek ki Şah'ın Askeri botunun yerine, mola terlikleri³⁹ hüküm sürecektir**”, devrim sonrası ilk Cuma namazı imamı olan Ayetullah Taleghani, imamlığı sadece altı hafta sürmüştü. Zira devrimden çok az sonra şüpheli şekilde 9 Eylül 1979 günü hayata veda etti.

Mehdi Bazergan

Mehdi Bazergan İran'ın Azerbaycan bölgesi Azerbaycan **Türk** asilli bir ailenin çocuğuydu. Baba Bazergan başkent Tahran Azerbaycanlılar ocağının lideriydi. Genç Mehdi Bazergan eğitimini Fransa, *École centrale* Paris'te mühendis olarak tamamladı. 1940'lı itibarıyla ülke'ye geri dönüp, Tahran Üniversitesi mühendislik bölüm başkanı oldu.

³⁸ Tahran yakınında bir dağ adıdır.

³⁹ İran'da Şii din adamları ayakkabı yerine terlik tarzında bir ayakkabı tercih ederler.

1961’de Musaddık’çı örgütün laik kanadından ayrılan bu grup Ulusal Cephe’nin (*Cebhey-e-Melli*) dindar kanadı olarak bağımsız bir örgüt halinde gelmişlerdir.

Ulusal cephe aktif bir grup olarak ülkede var olan diğer siyasi gruplarla birlikte devrimde önemli bir rol üstlenmiştir. Başka bir deyişle Ayetullah Humeyni’nin zekice liderliğinde milli ve milliyetçi gruplar devrimci Şii İslam ideolojisi çatısının altında toplandılar.

İran Özgürlük Hareketi üyeleri devrim sonrasında kurulan ilk hükümeti teşkil etmişlerdir. İran Özgürlük Hareketi devrimden sonra da varlığını koruyarak Milli mecliste bir grup oluşturmuştur.

Nehzet-e-Azadi İran M.Rıza şah dönemi 1963-1979’daki İran İslam devrimi arasındaki sürede ülkedeki İslamcı aydınların toplandığı bir siyasi merkez haline gelmiştir. Grubun İran İslam devrimi liderliğinin ilk yıllarındaki rolü ve değişik devrim aşamalarındaki varlıkları açık bir şekilde görülmüştür.

1965-66 yıllarında Nehzet-e-Azadi İran’dan çoğunlukla genç bir grup o cümleden, Muhammed Hanifejad, Said Muhsin ve Rızai kardeşler Pehlevi’ye karşı silahlı mücadelenin gerektiği görüşünü ortaya koyarak hareketten ayrılmış, Halkı Mücahitleri Örgütünü (HMÖ) kurmuşlardır.

Nehzet-e-Azadi İran’ın çatısı altındaki değişik milli gruplar aşağıdaki gibi sıralanmıştır;

- ☞ İran Partisi
- ☞ Pan-İranist Partisi (Aşırı İrancılar)
- ☞ Millete İran Partisi
- ☞ Mardome İran Partisi
- ☞ Zahmetkeşan Partisi

2.1.1.2. İran partisi

Parti 1944 yılında batıda eğitim görmüş özellikle Fransız ekolundan gelen Zirek Zadeh, Şapur Bahtiyar⁴⁰, Moazzami, Allahyar Saleh gibi kişiler tarafından kuruldu. Batı ülkelerinde eğitim almı ve eğitimin getirdiği demokratik düşünce doğrultusunda, partinin iç siyasetindeki ideolojisi demokrasi, milli egemenlik ve diktatörlük iktidarlarına karşıtlık üzerine kurulmuştur.

2.1.1.3. Pan –İranist partisi

Partinin genel amacı ve arzusu eski İran veya daha doğrusu İslam'dan önceki Pers ihtişamını geri getirmektir. Genel anlamda üç düşünce ve fikir dalgasına karşı tavır sergiliyorlardı.

- Siyah dalga (Güneyden gelen tehlike - Arap veya İslam tehlikesi),
- Sarı dalga (Doğudan gelen tehlike - Türk veya orta Asya'dan gelen Türk kabileler tehlikesi),
- Kırmızı dalga (Kuzeyden gelen tehlike - Rusya veya komünist tehlikesi)

Pan–İranist Partisinin dergilerinden "Nedaye Pan İranist ve Nasyonalizm" dergisini İran dışında ve "Bahre" ise İranda yayınlanıyordu.

Parti M.Rıza Şahın son yıllarındaki (1977) açık siyasi ortamından yaralanıp, aktif hareketete geçip, "Ahmet Ebne-Ahmet" liderliğindeki "İran için Birlik, Ettehad Baraye Azadı" cemiyetiyle birleşti. 1978'de parti lideri Pezeşkpur mecliste yirmi üç üyelik milletvekili grubuyla milletvekilliğinden istifa edip, Ayetullah Humeyni hareketine katıldı.

2.1.1.4. Millet-e-İran partisi

⁴⁰ **Şapur Bahtiyar** 1914 yılında toprak ağası ailede doğdu, Fransa'da siyaset bilimi eğitimi aldı. Bahtiyar siyaset bilimci, yazar ve Şah döneminin başbakanı. İran ilam devriminden sonra Fransa'ya gitmek zorunda kalıp, oradayken İran İslam Cumhuriyeti'ne karşı mücadele eden İran Ulusal Direniş Hareketi'ni kurmuştur. 1991'de Bahtiyar, Paris'in batısındaki Suresnes'teki evine giren kişilerce bıçaklandı ve boğuldu. Mezarı Pariste Montparnasse Mezarlığı'ndadır.

Millet-e-İran Partisi Dariyuş Fruher⁴¹ tarafından kurulan partidir. Genel anlamada parti gençlerden diğer bir deyişle öğrenci ve üniversitelilerden oluşuyordu. 1970'lerde Millet-e-İran Partisi Nehzet-e-Azadi ile birlikte M.Rıza şah'a karşı açık mücadeleye girdi, birçok üyesi yakalandı. Parti temel olarak milliyetçi görüşe sahipti ve ülkenin siyasasal, ekonomik açısından bağımsızlığına mücadele veriyordu.

2.1.1.5.Mardom-e- İran Partisi

Küçük çaplı parti olarak 1952 Muhammed Nakhshab tarafından kurulmuştu. Partinin düşünce sistemi milliyetçilik ve büyük İran söylemler çerçevesinde şekillenmiştir.

2.1.1.6. Zahmetkeşan partisi

Zahmetkeşan Partisi 1951'de kurulup, kurucuları Muzaffer Baghai ve Halil Meleki gibi tanınmış şahıslar olmuştur. Genel olarak Partinin siyasal görüşü milliyetçi, mezhepçi ve sosyalist çizgideydi. Özet olarak partinin temel ideolojisi Marksizm ve sosyalizm üzerine kurulmuştur.

2.1.2. Din Adamları ve Dini Aydınlar

M.Rıza Şah döneminde özellikle 1960-1979 yılları arası rejime karşıt gruplar içinde geniş bir yelpazeye sahip olan İslami aydınlar ve din adamları oluşmuş. Bu dönem içinde çok sakin ve daha doğrusu ortalıkta olmayan bu grup yurtdışında olan Ayetullah Humeyni ile yakın ilişkiye içindeydi. Ancak bu grup devrime yakın ve devrimin ilk yıllarında hem ayaklanmaların başlatılmasında hem de sürdürmesinde çok büyük rol oynamıştır. Bu gruba ait din adamları devrimin ilk yıllarında çok

⁴¹ Dariyuş Fruher (1928 – 1998) ve Parvaneh Majd Eskandari, (1938 – 1998) Dariyuş fruher ve eşi Parvaneh 1998 yılın İran istihbarat teşkilatı tarafından evlerinde vahşicesine öldürüldü. Olay gün yüzüne çıktıktan sonra dönemin istihbarat teşkilatı birinci yardımcısı olan *Sait İmamı* hapis edildi. Ancak amatör bir şekilde hapiste temizlik ilacı yedirilerek ölü bulundu.

önemli etki bırakıp, devrimden hemen sonra İslam Cumhuriyet Partisi'nin(ICP)⁴² içinde örgütlenmiştir.

2.1.2.1. Hezbe Cumhuriye Eslami (ICP)

1979 yılında Ayetullah Humeyni'nin telkini üzerine devrimden sonra nizami sağlamak amacıyla kurulmuş bir partidir. Partinin kurucu üyelerinin hemen hemen hepsi din adamı veya ulemadan seçilmiştir. İlk kurucu üyeler: Muhammed Cevad Bahonar, Muhammed Beheşti, Haşimi Rafsancani, Ali Hamaney ve Abdulkерim Musevi Erdebilidir.^{43 44} Beheşti, Bahonar ve Hamaney, partinin genel sekreterliğini ortaklaşa üstelendiler.

Devrimci din adamları ve ulema bir partinin çatısının altında, devrim sonrasında kurulan teokratik İran İslam cumhuriyetini ele geçirmişlerdir. Parti ilk etapta karşıt gruplar o cümleden şah dönemi kalıntıları, HMÖ, İHFGÖ gibi örgütlerle yaptığı iktidar mücadelesinde kendilerine yakın olan devrim Muhafızları (Sepah) kullandı. Daha sonra partide iç çatışmalar diğer bir değişle dönemin Cumhurbaşkanı Ayetullah Ali Hamaneyi ve popüler Başbakan Mir Hüseyin Musavi arasındaki çatışmadan dolayı 2 Mayıs 1987 feshedildi. Partinin Genel Başkanları:

- ☞ Muhammed Beheşti (1979–1981),
- ☞ Muhammed Cevad Bahonar (1981),
- ☞ Ayetullah Ali Hamaney (1981–1987)

Bu partinin en önemli simalarından:

⁴²Hezbe Cumhuriye Eslami

⁴³ Behrooz, Maziar (October 1994). "Factionalism in Iran under Khomeini". *Middle Eastern Studies* 27 (4): 597–614.DOI:10.1080/00263209108700879. Erişim tarihi: 20 August 2013.

⁴⁴ Asayesh, Hossein; Adlina Ab. Halim, Jayum A. Jawan and Seyedeh Nosrat Shojaei (March 2011). "Political Party in Islamic Republic of Iran: A Review". *Journal of Politics and Law* 4 (1). Erişim tarihi: 29 July 2013.

Ayetullah Dr. Muhammed Beheşti

İran Yargı Başkanı ve İCP Lideri, Ayetullah Dr. Muhammed Beheşti, 28 Haziran 1981 yılında İCP merkezindeki HMÖ tarafından yapılan intihar saldırı sonucunda 72 arkadaşıyla birlikte öldürüldü. Beheşti partinin fikir babası, Ayetullah Humeyni'nin en yakın öğrencilerinden olmuştur.

Muhammed Cevad Bahonar

İran'ın üçüncü başbakanı Muhammed Cevad Bahonar M.Rıza Pehlevi karşıtı faaliyetleri nedeniyle 1960 yılında tutuklandı. 10 Ağustos 1980 ile 10 Ağustos 1981 devrimin kültür bakanlığını yaptı. Devrim Konseyi'nin kurucularından Bahonar, aşırı batı karşıtı düşünceye sahipti. Bahonar, Cumhurbaşkanı Muhammed Ali Recai, Tahran'daki ofisinde, HMÖ tarafından terör edildi.

Ayetullah Ali Ekber Haşemi Rafsancani

Devrimden sonra Ayetullah Ali Ekber Haşemi Rafsancani 1980 yılında devrimin ilk milletvekili seçiminde milletvekili seçildi ve meclis başkanlığına getirildi. 1989 yılına kadar meclis başkanı olarak görev yaptı ve zamanla İran'ın en güçlü ikinci adamı konumuna geldi. Sekiz yıllık İran-İrak Savaşı sırasında etkili rol oynayıp, savaşı sona ermesinde ve Ayetullah Humeyni'yi ateşkese ikna etmekte büyük rol oynamıştır. Efsanevi İran İslam Cumhuriyeti dini lideri olan Ayetullah Humeyni'nin ölümünden sonra İran cumhurbaşkanı seçildi. Ayetullah Hameneyi'nin dini lider seçilmesinde etkin rol oynadı. Devrimin en güçlü şahsiyetlerinden idi, ancak 2005 yılı cumhurbaşkanlığı seçiminde fazla oy almasına rağmen, ikinci tur devrim muhafızlarının illegal seçime müdahaleleri sonucunda rakibi olan Mahmud Ahmedinejad öne geçirterek başkan yaptılar. Bu olaydan sonra yakın arkadaşı olan dini lider Ayetullah Hameneyi de Mahmud Ahmedinejad'i desteklediği için ters düştü. Olaylar dizisinde ve 2009 olaylı cumhurbaşkanlığı seçiminde de açık şekilde dini liderle karşı karşıya gelip, yenilikçiler adayını destekledi. Ayrıca Ayetullah'ın çocukları da yenilikçiler yanlısı olduğundan dolayı birer birer tutuklanıp hapis yattılar, devrimden sonraki Tahran Cuma namazı

hatipliğinden uzaklaştırıldı. Son zamanlar baskı altında olduğu halde, halen devrimin güçlü adamlarındandır.

Ayetullah Ali Hameneyi

Devrimden sonra Tahran'ın ikinci cuma namazı imamı, ayrıca devrimin yüksek savunma konseyindeki temsilcisi olmuştur. Ayetullah Ali Hameneyi 1939 yılında İran'ın Horasan eyaleti meşhet⁴⁵ şehrinde doğmuştur. Ayetullah Humeyni'den sonra Yirmi yedi yıl İran İslam Cumhuriyeti'nin dini lideridir. Baba tarafından (Ayetullah Seyyid Cevat Hüseyini Hameneyi) İran'ın Azerbaycan bölgesinden ve Türk asıllı, anne tarafından ise (Seyyid Haşim Necefabadî'nin kızı) Fars asıllıdır. Türkçeyi iyi biliyor, ayrıca Türkçede şiir dinlemeyi ve söylemeyi de sevmektedir. Ayrıca İran Türklerinin en tanınmış ve önemli şairlerinden olan Şehriyarı çok sever ve sayardı.

Ayetullah Abdul-Karim Musavi Erdebili

Ayetullah Abdul-Karim Musavi Erdebili 1926 yılında İran'ın Azerbaycan eyaleti olan Erdebil⁴⁶ şehrinde doğmuştur. Abdul-Karim Musavi Erdebili Türk asıllıdır. Ayetullah Humeyni döneminde etkin bir görev yürütmekteydi. Yıllar boyu yargı başkanlığı görevini yürütmekteydi, ancak Ayetullah Hameneyi'den sonra tüm görevlerinden uzaklaştırıldı, halen Kum şehrinde din adamı ve kendinin desteklediği ve mütevelli heyeti başkanlığı yaptığı bir üniversitede eğitim vermektedir.

Ayetullah Hüseyin Ali Montazeri

⁴⁵ Caferi Şiiilerin sekizinci İmam'ı olan Hz Rıza'nın türbesi bu şehirde yerleşmiştir. Soy olarak ceddi Hz Hüseyin ve İranlı ve Sasanilerden olan Şahribanu neslindendir.

⁴⁶ Erdebil Caferi Şiiiler ve Aleviler tarafından önemsenecek bir şehirdir, çünkü Türk asıllı Safavi hanedanının başkenti, ayrıca Şah İsmail ve babasının mezarları bu şehirdedir. Halen Şiiiliğin önemli merkezlerinden biridir.

Ayetullah el-Uzma Hüseyin Ali Montazeri 1922, İran'ın İsfahan eyaleti Necefabad kentinde doğdu. Ayetullah Humeyni'nin öğrenciliğinden geçerek Şii din adamlarının en önemli eğitim merkezi olan Fevziye Medresesi'nde hocalık yapmaya başladı. Devrimden sonra **Velayet-e Fakih** teorisinin baş mimar oldu. Ayetullah Humeynin en önemli adamı ve İran İslam Cumhuriyetinin Humeyni'den sonraki dini lideri gibi tanınıyordu. Ancak 1988 yılında HMÖ ve diğer muhaliflere uygulanan baskı politikalara tenkitlerde bulunduğu için Ayetullah Humeyni onu yerine getirme fikrinden vazgeçti. Ayetullah Humeyni'nin ölümünden sonra, 1997 yılında yapmış olduğu olaylı hutbe, yeni dini lider olan Ayetullah Ali Hameney'in dini otoritesini özellikle Ayetullahlık derecesini tenkit etmesinden dolayı ev hapsine mahkûm edildi. İrandaki 2009 olaylı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde açıklanan seçim sonuçlarını kabul etmedi. Ayetullah el-Uzma Hüseyin Ali Montazeri 2009 yılında ev hapsi ve çok ağır baskı içinde hayatını kaybetti.

Mir Hüseyin Musavi Hamene

Mir Hüseyin Musavi Hamene 1941 yılında İran Azerbaycan'ında Türk asıllı bir ailede doğdu. Musavi İran dini lideri Ayetullah Hamneyi'nin yakından akrabasıdır. Devrimden sonra Ayetullah Hamneyi'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde Başbakanlık yapmıştı. Devrim ve İran-İrak savaşı nedeniyle sarsılan İran'ın en zor döneminde görev yaptı. Musavi dönemin dini lideri olan Ayetullah Humeyni ile çok yakın ilişki içindeydi. Hezbe Cumhuriye Eslami kurucularının içindeydi ancak düşünce açısından Ayetullah Hamneyi ile sorunlar yaşamaktaydı. Zaten bu karşılıklı atışmalar ve sorunlardan dolayı Ayetullah Humeyni dönemin başbakanı olan Musavi yanlısı bir tavırdan öte partinin kapatılmasına emretti. Türk asıllı İranlı yenilikçi, ülkenin beşinci ve sonuncu başbakanlığını yaptı. Ayetullah Humeyni'nin ölümünden sonra, anayasasının revize edilmesi gereğince başkanlık sistemine geçişiyle Musavi aktif siyasetten uzaklaştı. Aslında musavi mimarlık bölümü doktoru, dolayısıyla 2000 yılında İran Sanat Akademisi'nin başkanı olarak seçildi. Mir Hüseyin Musavi, 2009 yılında tekrar siyasete dönüp, cumhurbaşkanlığı adaylığını açıkladı. Musavi Hamene 2009 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı

seçimlerine adaylığını koudu, ne yazık ki şüpheli seçim sayımında yenildiği açıklandı.⁴⁷

Ayetullah Humeyni'ye yakın grup dışında, İran cumhuriyetinin idare şekli laik ve dinin siyasete alet olmama biçimde benimseyenlerde devrimin ilk yıllarında çok aktif bir rol almaktaydı. Bu görüşleri savunanlar, Ayetullah Taleghani, Ayetullah Kazim şeriatmadari ve çoğu zaman Ayetullah Humeyninin düşüncelerine karşı tavır sergileyen ilk başbakan Mehdi Bazerghan ve ilk cumhurbaşkanı Abulhasan Beni Sadr olmuştur.

2.1.2.2. Halk-e Müslüman Partisi ve Azerbaycan Ayaklanması

Ayetullah Kazim şeriatmadari

Ayetullah Muhammed Kazim şeriatmedari, 1905'te İran'ın Azerbaycan eyaletinin merkezi olan Tebriz'de Türk soylu bir ailede doğdu. İran'da şii mezhebine ait din adamlarına verilen en büyük unvan olan "Ayetullah-ı Uzma"

⁴⁷ Musavi İslam devrimi'nden sonra ilk kadın rektörü seçilen eşi Zehra Rahnavard'la birlikte devrim tarihinde ilk olarak eşi ile el ele iddialı bir seçim kampanya yürüttü. Seçim kampanyasında;

• *Ekonomi iyileştirme,*
• *dış siyaset değişim*
• *Kanunsuzluklara karşı*

alışacağına söz verdi. Diğer yönden de devrimden sonra ilk olarak seçimde renk kullanarak, harekete “*yeşil hareketi*” ismini verdi. Kampanyaya Kadınlar, gençler, İslami hayat yaşamayan kesim, eski muhalifleri aktif şekilde katıldılar. Ancak şüpheli ve olaylı Cumhurbaşkanlığı seçimlerine çok fazla oy aldığı halde seçilemediği ilan edildi. Musavi seçimlerde hile yapıldığını ilan etti ve Anayasayı Koruyucular Konseyinden seçimlerin iptal edilmesi ve yenilenmesini istedi, ne yazık ki içişleri bakanlığı itirazı kabul etmedi. Musavi'nin taraftarları hile yapıldığı gerekçesiyle sokaklarda gösterilere başladılar. Ancak gösterilerde gönüllü yarı milis (Besic) ve Devrim muhafızlarının tarafından göstericiler vahşicesine saldırıldı. Belli, olmayan ve hala açıklanmayan çok sayıda ölü, yaralı, tecavüzler ve tutuklamalar gerçekleşti. Devlet derhal olayları haber olarak yurt dışına servis edilmesini engelledi. Ancak Musavi yanlıları amatör video çekimleri ile internet aracılığıyla olayları dış dünyaya gönderdiler. Kesin olarak onaylanmamış haberlere göre, **Musavi 19 milyon ve Ahmedinejad ise 5,7 milyon oy çıkmıştır.** Ancak i işler bakanlığ Ahmedinejad cumhurbaşkanı olarak ilan etti devamında da dini lider onayladı. Seçim İran'da yöneticilerin arasında ihtilaf ve karşı durma ortamı çıkardı. Yenilikçiler veya yeşililer olarak Rafsancani, Hatemi, kerubbi musaviyi destekledi, diğer tarafta ise muhafazakâr veya sağcı olan Ayetullah Hameneyi, Mahdavi kani(eski uzmanlar konseyi başkanı), canneti (anaya koruyucular konseyi sekreteri) gibi gelenekçi mollalara ayrıldı.

derecesini devrimden önce aldı. Ayetullah Şeriatmedari İran'daki Azerbaycan Türklerinin dini lideri, Merc-i Taklit veya Ayetullah El-Uzması idi. Ayetullah Şeriatmedarinin, din bilgisi Ayetullah Humeyni'den daha fazlaydı. Zamanında ülkedeki beş Ayetullah El-Uzma'dan ve daha doğrusu onların arasında en yetkili olarak kabul edilmekteydi. Humeyni-Şeriatmedari arasındaki çekişme devrimden önceye kadar gidiyordu. Ülkeyi saran ayaklanmalar yavaş-yavaş genişlemesi nedeniyle, Merc-i Taklid olarak ağırlığı olan hatta İran Azerbaycan bölgesinde Türklerin arasında ezici ağırlığa sahip Ayetullah Şeriatmedari ayaklanmaya destek verip, Şah'ı eleştirmiştir. O meşruti monarşiden yana fikir beyan etmiştir. Ancak Ayetullah Humeyni İslam Cumhuriyeti çağrısında bulunmuştur. Olaylar, Ayetullah Humeyni'nin tutumu doğrultusunda biçimlenmiş, Ayetullah Humeyni de devrim'in lideri olup ve Ayetullah Şeriatmedari'yi bir kenara bırakmıştır. Ayetullah Şeriatmedari'nin, Humeyni'ye muhalefeti, Şiiliğinin eski geleneğine göre ulemanın dünya veya devlet işine karışmamaları düşüncesine dayanmaktaydı. Nitekim Ayetullah Humeyni ile ilk laik ve liberal başbakan Bazergan arasında çıkan anlaşmazlıklarda Bazergan'ı desteklemiştir. Dolayısıyla Ayetullah Şeriatmedari, Humeyni'ye muhalif laiklerin dini lideri olarak devrim sahnesine çıkmış oldu. Yukarıda kayıt ettiğimiz üzere Ayetullah Şeriatmedari Türk kökenli, bir Şii Merc-i Taklit olması nedeniyle ister istemez ülkenin en yüzde otuzunun Türkler'den olmaktaydı. Ayetullah Şeriatmedari gelenekçi bir din adamı olduğu için, tabii ki ümmetçi düşünceye sahipti. Ancak etnik kıpırdanmalar ortaya çıktığında ülkedeki Şii Türk soyluların dini lideri görünümü içine girip, Türk kartını ustaca oynadı. Şii tarihinde ilk defa olarak Türk etnik kimliği kullanıldı. Ayetullah Şeriatmedari, İran siyasal arenasında zeki ve kurnaz şahsiyet olarak tanımlanmaktaydı. Ayetullah Humeyni'ye karşıt görüşlerini açık açık beyan etmez, belki uygun anları kollanıp, kritik zamanlarda iyi tasarlanmış çıkışlar yapardı. Devrimden sonra 1979 yılı Aralık ayı Azerbaycan bölgesi başkenti konumuna sahip Tebriz'de genel ayaklanma gerçekleşmiştir.⁴⁸ 1979 yılında yapılan Anayasada “Velayet-e-Fakih” hükmünü karşıtlığı bazı çevrelerce provoke edilerek Kum'daki evine saldırılmalar başladı. Dünya basınında Humeyniciler ile Şeriatmedariciler çatışması olarak yansıyan çatışmalar Tebriz'de Anayasa karşıtı gösteriler yapıldı. Şeriatmedari'nin isminin altında bir grup eski rejim yanlıları ayaklanma denemesine çevirdiler, olayda

⁴⁸ Havadese Enghilab (Devrim Olayları), Tahran, 1982, s. 29.

Humeyni'nin resimleri yırtıldı. Batılı basını olayları, “ yeni rejimin karşılaştığı en önemli sorun” olarak değerlendirdi. Ayaklanmanın önemi anlaşıncı, mehdi Bazergan, Beni Sadr ile devrim komitesi başkanı Ayetullah Mehdevi-Kani de Tebriz'e gidip ayaklanmanın önüne geçtiler. Ayaklanmanın Ayetullah Şeriatmedari'nin oğlunun yönetimindeki Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisinin (Halk-e-Müslüman) yönlendirdiği anlaşıp, diğer karşıt grupların partiye sızdığı açığa çıkınca, Ayetullah Şeriatmedari köşesine çekildi. Parti de yasaklanarak kapatıldı.

İlk Cumhurbaşkanı Abulhasan Beni Sadr

Dr Abulhasan Beni Sadr (1933, Hemedan), İranlı iktisatçı ve siyasetçi aslen İran'ın Hemadan şehrinde doğmuştur. 1951-53 yılları arası genç militan olarak M.Rıza şah'a karşı mücadele vermiştir. Beni Sadr ileri ki dönemde Paris'te yaşadığı dönemde Cepheyi Milli (Ulusal Cephe)'ye katılıp, aynı zamanda Ayetullah Humeyni ile de ilişkisini koparmamış. Beni Sadr devrimden sonra ekonomi bakanı yardımcılığı ve vekâleten dışişleri bakanlığını yürütmüştür. 25 Ocak 1980'de 9 adaya karşı yarıştığı seçimi %78,9 oy oranıyla kazandı. Ancak devrimin ilk yıllarında Ayetullah Humeyni ile Beni Sadr arasında ordu başkomutanlık konusunda görüş ayrılığı ortaya çıktı. İslami çizgiye paralel liberal olan Beni Sadr, Humeyni'nin liberal kanadını tasfiyesiyle makamını kaybetti. Cumhurbaşkanı Ebu'l-Hasan kısa bir sürede 1981'de meclis kararıyla azledilip, ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır. Bu kararın onaylanmasında meclis başkanı Rafsancani ve Hameneyi büyük rol oynamışlardır. Kendisi halen Fransa'da yaşamaktadır.

2.1.3. Sol ve Komünist Partiler

2.1.3.1. Halkın Mücahitleri Örgütü (HMÖ)

Genç yapıya sahip olan Halkın Mücahitleri Örgütü (HMÖ) 1963 yılında kurulmuş, örgüt genel olarak üniversiteliler ve toplumun orta sınıfı tarafından Şah Muhammed Rıza, batı emperyalizmine karşı bir silahlı mücadeleyi başlatmıştır.⁴⁹

Örgütün ilk kurucuları Ayetullah Talaghanı ve Mehdi Bazergan'ın düşüncelerinin etkisi nedeniyle İslam adaleti, eşitlik ve özgürlük yanlısı bilimsel bir ideoloji zemininde tanınıyorlardı.

İlk kurucularının birçoğunun devrimden önce Şah M.Rıza döneminde öldürülen örgüt, Filistin kurtuluş mücadelesi ve o dönemdeki en güçlü örgütü olan El - Fetih ile yakın ilişkiler kurmuşlardır.

Tahran üniversitesi olan Mohammad Hanifnejad, Saied Mohsen ve Ali-Asghar Badizadegan'ının içinde bulunduğu, örgütün altı eski üyesi tarafından kurulmuştur. Kurucu üyeler yozlaşmış ve baskıcı Şah Muhammed Rıza Pehlevi saltanatına karşıydılar. HMÖ toplumun ılımlı ayaklanmasını etkisiz olarak görmekteydiler. Halkın Mücahitleri Marksist felsefesinden etkilenmiş ve Şii İslam düşüncesi ile sol karışımı yeni bir düşünce tarzı geliştirmiştir. Dolayısıyla M. Rıza Şah rejimi onlara “İslami Marksistler” adı vermiştir. Temel olarak İslam dini Şii mezhebinin beş önemli temellerinden olan (Tevhit, yeniden diriliş, Nübüvvet, Eşitlik, İmamet,) eşitlik esasının Marksist felsefesi benzerliği açısından yola çıkmışlardır. HMÖ liderliği ve ilk kurucuları Şii İslam yorumu ve felsefesinin pratiklerini birleştirip kendi ideolojilerine alt yapı hazırlamışlardır.

Örgüt kolektivist ekonomi düzenini, sermaye ve kapitalist sınıfın tasfiyesini öngörmüş, ayrıca Sovyetlere karşı, dostane bir tutum sergilemiştir. Örgütün düşünce tarzı hem İran'ın İslami akımının içinde, hem de İran solu içinde sayılmaktadır. Örgütün devrimci Şiilik ideolojisi felsefesi radikal görüşlere sahip İranlı yazar Ali Shariati⁵⁰'ye aittir.⁵¹ Daha doğrusu örgüt çok karmaşık, çok yönlü

⁴⁹ Burke, Edmund (1990). Islam, politics, and social movements. University of California Press. ss. 289. ISBN 0520068688

⁵⁰ Dr Ali Şeriati 1933 yılının kasım ayında İran'ın kuzey doğusu olan Horasan'ın Sabzevar kentinde doğdu. Dr Ali Şeriati İran'ın en tanınmış sosyolog, düşünür ve yazarlarından. Daha doğrusu İran İslam devriminin baş mimarıdır. Şeriati Marksist düşüncesini içinde yer aldığı eşitlik ve adalet kavramında yola çıkarak İslam'ın Şii mezhebindeki adalet söylemini geliştirmiştir. Şeriati Hz

ve zıt olan Marksizm, Nasyonalizm ve Şii İslam felsefesinin bir karışımı olarak ortaya çıkmıştır. Örgüt genç bir tabana sahip olması nedeniyle üniversiteliler arasında geniş bir tabana yayılmış, hem solcu Marksist gruplarla, hem de mozaik yapıya sahip İran etniği içinde benimsenmiştir.

HMÖ kurucularından Ahmad Rezaai'nin yazdığı “*İmam Hüseyin'in davası*” adlı eserde şöyle yazıyor, “*Milli Kültürümüzde güzide ve özel bir yere sahip, başka değişle devrimci bir ruha sahip Şii mezhebi temel olarak Hz Hüseyin'in şahadeti mücadelesinden doğmuştur.*”⁵²

HMÖ yaptığı eylemler dizisi:

● Douglas MacArthur ABD’e Büyükelçisini kaçırmaya kalkınma (30, Kasım,1971).

53,

● ABD Hava Kuvvetleri Tuğgeneral Harold Price’in suikast yapılması, (Mayıs, 1972).⁵⁴,

Hüseyin’in devrimcilik, adalet ruhuna atıfta bulunarak, çağdaş Marksist devrimcilik ruhunu bir araya getirip hem İran’daki devrim söyleminin babası hem de İslam dünyasında İslami devrimcilik adı altında bir yeni fikir ve düşüncenin alt yapısını hazırlamıştır. O çağdaş İran devriminin ‘Babası’ olarak İran literatüründe tanınmaktadır. Ali Şeriatî’nin birçok kitabı Türkçeye çevrilmiştir. O 1977.yılı devrimden önce bazı kaynaklara göre Şah istihbarat elemanları tarafından öldürülmüştür.

Dr Ali Şeriatî’nin Basılan eserleri;

- **Öze Dönüş,**
- **Dine Karşı Din,**
- **İnsanın Dört Zindanı,**
- **Hac,**
- **Bir Kez Daha Ebu Zer,**
- **Medeniyet ve Modernizem,**
- **Muhammed Kimdir,**
- **Kapitalizm Uyanıyor Mu?**
- **İktisat Sosyolojisi/ Marksizm,**
- **İktisat Sosyoloji/İslam ekonomisi,**
- **Kendini Devrimci Yetiştirmek,**
- **İslam ve Sınıfsal Yapısı**
- **Anne Baba Biz Suçluyuz**

⁵¹ Iran Between Two Revolutions by Ervand Abrahamian, Princeton University Press, 1982, p.490.

⁵² Iran Between Two Revolutions by Ervand Abrahamian, Princeton University Press, 1982, p.491.

⁵³ Bill, James A. The Eagle and the Lion. Yale University Press, 1989, s.181.

- ABD ordusu saymanı Yarbay Louis Lee Hawkins'nın öldürülmesi, (2, Haziran,1973),⁵⁵
- Amerikan Hava Kuvvetleri subaylar taşıyan arabada olan subaylar vurularak öldürdüler.⁵⁶,
- Rockwell International şirketinin çalışanı olan üç Amerikalı öldürüldü. (Mayıs, 1976).⁵⁷

Eylemlerinin devamında başarısız bir uçak kaçırma hadisesinde MHÖ üyelerinin 9'u tutuklanıp, rejimin işkencesi altında toplu halde 66 üyesi tutuklanmıştır.

Başarısız eylem MHÖ üyelerine idam getirmiştir.

Örgütün geri kalan üyeleri hapis döneminde ideolojik bir bölünmeye gitmişlerdir. Hapiste döneminde çok solcu grupların etkisi altında ideolojik bölünme sonucunda MHÖ için gerçek devrimci yolun İslam'ın olmadığı dışında olduğunun kanaatine varmışlardır. Bölünme sonucu örgüt içinden iki kanat ortaya çıkmıştır, her iki kanatın kendilerine göre örgütü ve yayın organı olmuştur.⁵⁸ Bu bölünme sonucu solcu veya yeni Marksist-Leninist ideolojiye sahip grup kendilerini "Peykar"⁵⁹ olarak tanıtmıştır.

⁵⁴ Afkhami, Gholam Reza The Life and Times of the Shah. University of California Press, 2009, s. 398.

⁵⁵ Abrahamian, Ervand ,The Iranian Mojahedin. Yale University Press, 1992s. 141

⁵⁶ Abrahamian, Ervand, The Iranian Mojahedin. Yale University Press, 1992, s. 142.

⁵⁷ Bill, James A.The Eagle and the Lion. Yale University Press, 1989, s. 181.

⁵⁸ Iran Between Two Revolutions by Ervand Abrahamian, Princeton University Press, 1982, s.493-4.

⁵⁹ Peykar sözcüğünü açılımı "*Çalışan Sınıfın Kurtuluşu için Mücadele Örgütü*" olup, isim ise Sovyetler Birliği "*St. Petersburg Çalışan Sınıfın Kurtuluşu için Mücadele Birliği*" isminden alınmıştır.

Örgütün solcu veya daha doğrusu Marksist-Leninist kolu 1979 yılı İslam devrimine kader ABD ve batılı hedeflere saldırılarda bulunmuştur. Ayrıca örgüt devriminden sonra ABD Büyükelçiliği işgalinde belirgin rol oynamıştır.⁶⁰

Devrimden sonra, devrimi ilk yıllarında yeni kurulan İslam cumhuriyeti yöneticileri özellikle Ayetullah Humeyni ve HMÖ yöneticileri Masut Racavi⁶¹ arasında ayrılık baş göstermiştir.

Aslında İslam ve marksızım sentezi ve birleşimi bir düşünce ve ideolojiye sahip olan MHÖ ile sırf dini ideolojisine sahip Ayetullahlar arasında derin ayrılıkların ortaya çıkması kaçınılmazdı. Dolayısıyla HMÖ üyeleri ve Ayetullah Humeyni yönetimini destekleyen “*devrim muhafızları*” arasında başlatılan eylemler ülkeyi resmen bir içi çatışmaya götürmüştür. Ayetullah Humeyni, HMÖ örgütünü kâfir, münafık, terör örgütü ve ikiyüzlü olarak tanımlamış, halktan onlara karşı koymaya ve onlara ait tüm kurum ve evlere saldırı yapmaya çağırmıştır.

1980 yılının şubat ayında devrim muhafızları tüm solcu grupları özellikle de HMÖ karargâhlarına saldırmaya başladı, çatışmalar sonucu solcu ve HMÖ gruplarından çok sayıda üye barbarcasına öldürüldü ve tutuklandılar.⁶² Ancak HMÖ, üyelerinin kıyımı karşısında sessiz kalmayıp, bu doğrultuda intihar saldırılarına başladı. İCP, Tahran'daki genel merkezinde binasında intihar saldırısı sonucu (28,Haziran,1981) rejimin en önemli, güçlü, başka bir deyişle devrimin

⁶⁰ Nigel Brew (2003). "Behind the Mujahideen-e-Khalq (MeK)". Foreign Affairs, Defense and Trade Group, Parliament of Australia. Erişim tarihi: 2007-07-15.

⁶¹ Mesud Recavi, 18 Ağustos 1948 İran'da doğdu. Tahran Üniversitesinin siyasal bilimler bölümünde eğitimi devam ederken, 20 yaşlarında HMÖ' ye katıldı. Racavi 1971 yılında, örgütün tüm merkez komite üyeleri ve kurucuları ile birlikte, İran'ın istihbarat birimi olan SAVAK tarafından tutuklanmıştır. Mesud Recavi, 1979 yılında, İran İslam Devrimi sırasında serbest bırakıldı. hapisten sonra, HMÖ' nün liderliğini üstlendi. Ancak hapis döneminde Marksist tutuklular etkisinden dolayı, İslami çizgisinden kayarak, sola, Marksist eksene yöneldi.

<http://www.ncr-iran.org/en/massoudrajavi>

⁶² Bakhash, The Reign of the Ayatollahs, 1984, s. 123.

ikinci ismi ve dönemin Yargıtay başkanı Ayetullah Muhammed Beheşti, parti yöneticileri ve Meclis vekilleri, toplam 73 kişi hayatını kaybetti. Ardından ise Dönemin başbakanı, Mohammad Reza Bahoner, cumhurbaşkanı Moammad Ali Racaii ve çok sayıda cami imamına bombalı saldırı yapıldı ve öldürüldü⁶³.

Örgüt sonuçta 1986'da Ülkeden çıkmış, ancak yanlış bir kararla İran-İrak savaşı süresince genel merkezini Irak'a taşımıştır.

Son yıllarda örgüt Maryam Racavi'nin (Masut Racavinin eşi) yönetimi altında dışarıda muhalefet yapmaya devam etmektedir.

Maryam Racavi

Örgüt liderleri kendilerini aydın Müslüman olarak tanımlamaya çalışmaktadırlar. HMÖ kendilerini " laik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayran bir örgüt" olarak tanımlamaktadırlar. Günümüzde ise dağılmış ve parçalanmış gibi görülen bu örgütün ülkenin çeşitli yerlerinde varlığını sürdürdüğü bilinmektedir.

2.1.3.2. İran Tudeh⁶⁴ Partisi

Parti 29 Eylül 1941 yılında, Tudeh komünist ve Marksist yapı üzerine kurulan bir partidir. Tudeh Partisinin ilk genel başkanlığına Süleyman Muhsin İskenderi seçilmiştir. Partinin izlediği düşünce gereği Sovyetler Birliği Komünist Partisi'yle sık bir ilişkide bulunmuşlardır. Tudeh 1944 yılında İran'ın 14. Meclis seçimlerine katıldı ve sekiz milletvekilini meclise sokmayı başardı. Tudeh ülkenin içinde olduğu ekonomik sıkıntıları kullanarak inanılmaz ölçüde genişleyip, kısa sürede 25 bin üye ve bağlı sendikalarda örgütlenmiş 400 bin işçinin desteğine sahip oldu.⁶⁵

⁶³ http://www.shahsawandi.com/index.php?option=com_zoom&Itemid=39&page=view&catid=8&PageNo=1&key=16&hit=1

⁶⁴ Kitleler

⁶⁵ Serpil Üşür, "Devrime giden yolda muhalif örgütler", Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 1989, s. 1350.

Ancak 1955 yılında İran Askerlerinin de partide oldukları ortaya çıkınca, şah Rıza tarafından birçok partili tutuklanıp idam edildi.⁶⁶

Partinin tutuklanan üyelerinin birçoğu devrimden sonra serbest bırakıldı. Tudeh Partisi ülkenin cumhurbaşkanlık ve Milet vekilleri seçimlerine katıldı.

1981 yıllar arasında tüm sol gruplar İslami güçler özellikle devrim muhafızlarla karşıyken Tudeh lider kadrosu Kiyanuri ve İhsan Tabari İran milliyetçilerine karşı ve HMÖ' ye karşı Ayetullah Humeyni ile işbirliğine gitme kararı aldı. Ancak bu birliktelik çok sürmedi ve bir yıl sonra Tudeh tutumunu değişti, İslami hükümet ise lider kadroları diğer bir değişle 5000'i civarında parti üyesi ve destekçisini tutuklayarak hapse attı. Tudeh Partisi resmi olarak 1983 yılında kapatıldı. Halen parti sürgünde ve içeride ise gizli şekilde seçilmiş olan merkezi komiteyle faaliyetini devam ettirmektedir.

2.1.3.3. İran Halkın Fedaileri Gerillaları Örgütü (İHFGÖ)

İHFGÖ 1971'de kurulmuştur. Örgüt Marksist - Leninist iddialı bir örgüttür. M.Rıza Şah'ı devirmek amacıyla kuruldu ve devrimden önce gerilla savaşı vermiştir. 1979 devriminden sonraki yıllarda İslam Cumhuriyeti'ni devirmek için kendi gerilla mücadelesine başlamıştır.

Örgüt iki düşünce akımının birleşmesi sonucunda ortaya çıkmış; Cezani-Zarifi grubu, Ahmadzadeh-Puyan-Meftahi grubu. İlk grup eski Tudeh Partisi gençlik örgütü üyelerinden, ikincisi ise ağırlıklı olarak Ulusal Cephe ve bağlı örgütlerden geliyorlardı.

Bijan Jazani^{67, 68}, Marksizmi iki ana gruba sınıflandırmıştır.

⁶⁶ Benjamin, Roger W.; Kautsky, John H.. Communism and Economic Development, in The American Political Science Review, Vol. 62, No. 1. 1968, s. 122.

⁶⁷ Bijan Jazani, **Si Sal Tarihe İran**, II. Cilt, Tahran, Ferda Yayınları, 1978.

- Devrimci Marksizm,

- Burjuva Marksizm.

İHFGÖ Silahlı ve gerilla eylemlerini üç ana başlık altında yapıyordu⁶⁹:

- Bombalama eylemleri, polis merkezlerine saldırı,

- Rejime bağlı kişiler, yabancı müsteşarların özellikle Amerikalı danışanlarına veya rejimle iş birlik yapan eski üyeler öldürülmesi,

- Örgüte kaynak sağlamak amacıyla bankalara silahlı saldırılar.

M. Rıza şah döneminde örgütün önemli operasyonlarından,

- Korgeneral Farsio'ya karşı yapılan suikast,

- Tahran'ın doğusundaki Gholhak karakoluna saldırı (1971),

- İki rejim üyesi, bir kapitalistin, bir işbirlikçi fedainin öldürülmesi ve beş patlama (1974),

- Rejime karşı dört bombalama operasyonu (1977),

- İki Amerikalı müsteşarın öldürülmesi (1976),

- İHFGÖ ve HMÖ birlikteliği dokuz bankaya silahlı soygun(1974),

⁶⁸ Bijan Jazani'ye göre Marksizm sosyolojik ve ekonomik bir dal olarak görüyor, dolayısıyla işçilere karşı onu kullanmayı öneriyordu. Sosyoloji bakımından halk emperyalizm ve yapısal ortağı komprador burjuvalar ve idari ve militaristler ile çelişkidedir. Jazani Çinden etkilnenmiştir. Bireylerin ve örgütün yok olması önemli değil, deneyimlerin devamı önemlidir.

⁶⁹ Organe Rahe Kariger Dar Enghelab, Fedailer Halk Partisi Yayınları, 1980, s. 105.

İran-Amerikan Derneği, Umman Elçiliği, Shell Petrol Şirketi, Pan Amerikan uçak şirketlerine saldırı.

Örgütün düşüncesine göre silahlı saldırı halkı organize etmekten ziyade halkı uyandırmak için yapılacak bir araç olmalıydı, ancak, maalesef saldırılar uyandırmaktan ziyade onları halktan ayıran bir araca çevrildi. Çoğu örgütün eylem durumlarında örgüt üyeleri halk tarafından tutuklanıp, rejim güçlerine teslim edilmiştir.⁷⁰

2.3.İran’da 1979 Yılı ve Önemli Hususlar

1979 devriminin son günlerinde M.Rıza şah karşıtı muhalefet grupların arasında uzlaşılabilir birilerini arama sürecini başlattı. Bu doğrultuda muhalefetin laik ve demokrat kanadı olan ulusal cepheye yönelmiştir. Cephenin güçlü adamları ve Ayetullah Humeyni’ye yakın olan kişiler Şah’ın davetine olumlu yanıt vermediler, sadece Şahpur Bahtiyar yeni hükümetin kurma görevini kabul etti. Ancak bu kabul etmekle birlikte Bahtiyar cepheden ihraç edildi. Bahtiyar hükümeti kurduktan sonra muhalefete geniş özgürlük verdi, ciddi tavizler vererek, basını özgür bırakıp, üniversitelerde siyasal çalışma ortamlarını genişletti. Ancak bu yeni özgürlük ve siyasal açılım direnişin derinleşmesine neden oldu. Ayetullah Humeyni Bahtiyar’ın hükümetini yasadışı ilan etti. Bu bağlamda şah Hükümetin manevra gücünü ve kabiliyetinin önünü engellemek için ülkeyi terk etti. Ayetullah Humeyni İrana döneceğini açıkladı, ayrıca ulusal cephe üyelerinden olan Mehdi Bazergan’yı ülkenin yeni başbakanı seçti.

İran İslam devrimi kendine özgü özelliklere sahiptir. Dünyada bilimsel merkezlerde tanımlanan tanımların aksine karşı zeminde gelişmiştir. Bu devrim en tanımlayıcı

⁷⁰ Raveshhaye Savak, I. Kitap Halk Mücahitleri Örgütü Üyeleri, Tahran, Samadiye Yayınları, 1982.

ve belirgin söylem olarak değişik özellikleri içinde barındırmaktadır. Bu özellikleri aşağıda sıralanmaktadır:

- ☛ Devrim açık ve belirgin dini söylemlerle tanımlanmıştır,
- ☛ Ulema ve din adamlarının rolü,
- ☛ Modern ve genel olarak dünyada cereyanda olan Marksist devrimlerin tüm bileşenleri ve içerik ve söylemini taşıdığı halde ters vitesle dinin egemen olduğu bir ayaklanmaya çevrilmiştir,
- ☛ Güçlü milliyetçilik ve anti-emperyalist söylemler barındırdığı halde Marksist ve milli bir devrim mahiyetini taşımamaktadır,
- ☛ Devrim zamanında en çağdaş öğeleri içinde taşımıştır, o cümleden; toplu grevler, sokak cadde yürüyüşleri, halk yürüyüşleri, köylü ayaklanması,
- ☛ Şah rejimine karşı dindar veya ulema kesimi ile Marksist örgütler tek çatı altında toplamış, iki veya çoklu fikir ayrıklı gruplar ortak slogan atmışlardır. Anti-emperyalist, milli bağımsızlık, Amerika düşmanlığı, eşitlik, anti-kapitalist söylemleri ortak slogan hale gelmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: VELAYET-E- FAKİH

3. VELAYET-E- FAKİH TEORİSİ

Şii İslam anlayışında dini liderlik makamı Velayet-e Fakih doktrinine dayalı kurgulanmıştır. Şii inancına göre Hz. Muhammed'den sonra onun soyundan gelen on ikinci imam⁷¹ Mehdi ortaya çıkıncaya kadar onu temsilen Şii ulemadan en yetkin imamlık görevini yerine getirir. Şii'lere göre Peygamber'e liderlik sorulduğunda “ *Ali Kardeşim, varisim, ondan sonra oğlu Hasan, sonra Hüseyin ve ardında da Hüseyin'in soyundan gelen dokuz kişidir*” diye söylemiştir.

⁷¹ Hz. Ali, Hz Hasan, Hz Hüseyin, Hz Ali bin Hüseyin, Hz Muhammed el-Bakır, Hz Cafer-i Sadık, Hz Musa el-Kâzım, Hz Ali el-Rıza, Hz Muhammed el-Cevâd, Hz Ali Naki, Hz Hasan el-Askerî, Hz Muhammed Mehdi (İmam-e Montazer)

Temel olarak Şii dünyasında iki görüş hâkimdir:

Şeyh Fazlullah Nuri'nin görüşü, ona göre saltanat ve ulema arasında egemenlik paylaşımı yapılmalıdır. Onun teorisine göre, Şah ülke düzenini sağlamakla görevlidir. Din adamları ve ulemanın görevi de saltanatı savunarak, ortaya çıkan olası sorunları çözmektir.

İkinci görüş ise ilk defa Molla Ahmet Naraki görüşü, Şeyh Murtaza Ensari ile Şeyh Muhammed Hasan Necefî tarafından ortaya konulan ve geliştirilen teoridir. Onlara göre din adamı veya fakih hem ulvi veya dini zeminde hem dünyevi alanda müdahil olmalıdır. Naraki göre; Hz. Mehdinin kayıp döneminde üst düzeyde ve nitelikli bir fakihin dünyevi iktidar veya daha doğrusu siyaset alanına da müdahil olabilir, hatta siyasal iktidar olabilir.

Şii'leri en büyük Mercilerin olan Ayetullah Brucerdi'nin(1960) yıllarına kadar Şii din adamları ve ulemanın görüşü;

Şii merci ve ulama kayıp döneminde Hz. Mehdi'nin yerine yönetime geçen hiçbir yönetim meşru görmezler,

Sadece İslam ülkelerinde yönetimin adil ve din'e saygı duyulur, onlara Kötünün kardeşi olarak değinirler.

Dolayısıyla yukarıda sayılan nedenlerden dolayı ulema ve din adamları ülkede İslami adaletin sağlanmasını ister, ancak şah'ın ortadan kalkmasını tercih etmemişlerdir. Bu iyimserlik ve devlet işine karışmamak Ayetullah Brucerdi'nin ölümünden hemen sonra orta dereceli bir genç din adamı olan Humeyni tarafından çiğnenmiştir. Şii geleneği Safavi döneminde siyasete karışmamak üzerinde kurulmuştur. Ancak genç din adamı geleneğe karşı gelerek Pehlevi rejiminin politikalarına karşı çıkıp halk ve din adamlarını şah'a karşı ayaklanmaya

çağırıştır. Dolayısıyla ‘Velayet-e-Fakih’ terimini ilk fitili atılmış ve tanım olarak genç din adamı tarafından yeniden yorumlanıştır.

İlk düşünce takipçisi ulema, Velayet-e Fakih sadece aşağıda sıralanan konularda sorumlu görmekteydiler:

- ☞ Ulema dini vakıflarını yönetmekle sorumludur,
- ☞ İnsanlara yol gösteren, ayrıca muhtaç insanlara yardım etmek,
- ☞ Reşit olmayan insanlara, dullara ve aklı ehliyeti olmayanlara yardım etmek

Ancak Genç Humeyni “Velayet-e- Fakih” teorisini ikinci tanıma göre yorumluyordu. O Ulamanın tüm dünyevi ve ulvi konularda yetkili, ayrıca fakihin görevini tavsiye niteliğinde çıkarıp, doğrudan siyasasal zemine kayması taraftarıydı. Humeyni’ye göre kayıp dönemde Hz. Mehdi’nin görevi sonra fakih’e devredilmiştir. Ona göre fakihin görevi namaz kıldırmak ve oruç tutmaktan daha elzem olan, ülkeyi yönetmektir.⁷²

Humeyni halka hizmet, İslam’ın eşit düzenini uygulamak ve ilahi ahkâmın uygulaması için bir dünyevi hükümet kurmakla imamları ve fakihleri mükellef görmüştür.⁷³ Onun Vilayet-e Fakih adlı eserinde; Hz. Muhammed dönemindeki gibi din ve siyaset aynı zeminde yürütülmelidir. Ayrıca kayıp dönemde de toplumu gözetme görevi ve yetkisi ulemaya verilmiştir.

1979 devrimin önde gelen gruplar Ulema ve Çarşı olmuştur. Bu iki grup omuz omuza İran siyasal tarihinde önemli roller almış, ayrıca meydana gelen her değişimde da anahtar rol oynamıştır. Bu güçlü etkileşim Şii inancından gelen gelenek olmuştur. Çünkü Şii’liğe göre neticesinde Taklit edilen dini lider halkın

⁷² Muhammed Rıza PAHLAVI, Cevabe Tarikh (Tarihe Yanıt), Alborz, Yayınları, Tahran 2005, s. 226.

⁷³ İmam HUMEYİNİ, Velayet-e Fakih, Hükümet-e İslami (Vilayet-e fakih, İslami Hükümet), Tahran, 1999, s.16,26,44.

vasisidir. Şiiiliğin çok iyi kullandığı camiler ve Aşura olaylarının taziyeleri karşılıklı ilişki bağlarını güçlendirmektedir. Camiler halkın rahatça siyasal konuları tartıştığı bir merkez olmuştur. Ayrıca Şii dini inancında dini liderin kitle ve toplum üzerinde güçlü ve geniş bir otoriteye sahiptir.

Devrimden sonra Şah rejime karşı halk ayaklanmasının lideri konumuna gelen Ayetullah Humeyni İslam Cumhuriyeti'nin ilk lideri olmuş ve Hz. Mehdi⁷⁴'den sonra hiçbir dini liderin hak etmediği imam unvanı ona verilmiştir. Yeni kurulan genç Cumhuriyetin egemenlik araçları o cümleden yasama, yürütme ve yargı üzerinde, 'Velayet-e Emr' ve ilkeleri gereğince Ayetullah Humeyni verilmiştir. Ayetullah Humeyni (1989 yılı) ölümünden sonra Ayetullah Ali Hameneyi onun yerine getirtmiştir.

3.1. Anayasa ve Velayet-e- Fakih

İran İslam Anayasası Şii İslam inancına dayalı fıkıh kaynakları kuran, sünnet⁷⁵, icma⁷⁶ ve insan akılından oluşmaktadır. Tabii ki 1979 devriminden sonra İran İslam Cumhuriyetinin anayasası, İslam'ın Şii mezhebinin Caferi kolu inancı üzerine kurulmuştur. İran İslam cumhuriyetinin ideolojik temelleri ve hukuk yapısı İslami fıkıhına dayalı ayarlanmıştır. Ayrıca Anayasanın 4.maddesi gereği; medeni, cezai, mali, iktisadi, idari, kültürel, askeri, siyasi ve diğer bütün kanun ve kurallar İslam dinin ölçüleri ve esaslarına dayandırılmıştır.

Devrimden sonra yazılan ilk Anayasanın 57.maddesinde şöyle yazılmıştır; *“yasama, yürütme ve yargı İran İslam Cumhuriyeti'nde egemen güçlerdir. Ancak her üç güç Velayet-e-Emr tarafından denetim altındadır. Ayrıca üç güç birbirinden bağımsızdır”*. Aslında 1979 yılında Anayasası gereği yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbiriyle ilişkilerini düzenleme görevi cumhurbaşkanına verilmiştir. Ancak 1989 Ayetullah Humeyni'in ölümünden sonra Anayasa gözden

⁷⁴ Şii inancına göre 12.İmam kayıptır, dönüşüne kader liderlik görevi “Velayet-e- Fakih”e verilmiştir.

⁷⁵ Peygamber efendinin ve Şii'lere göre masum imamların yol, adet ve davranışları

⁷⁶ İslami bilgini ve ulemanın bir konu üzerinde aynı hükmü vermeleri

geçirilmesiyle beraber görev Velayet-e Fakih veya daha doğrusu Ayetullah Hamneyi'ye verilmiştir.

Şii inancına göre dini lider İslam hukukunu iyi bilen, kutsal metinleri yorumlayabilen ve diğer din adamlarına nazaran daha fazla erdem sahibi bir müçtehit olması önemli bir konudur. İran İslam Cumhuriyeti 1979 Anayasasının 109. maddesi gereği ülke önderliği için gerekli şart ve özellikler aşağıda verilmiştir;

- Şii fıkıhın değişik ve tüm konularına Hâkim olup fetva vermeye yönelik gerekli bilimsel özelliğe sahip olmak,
- İslam Ümmet'inin önderliği üzere adalet ve takvaya sahip olmak,
- Siyasal ve toplumsal açıdan da doğru görüşe, ayrıca liderlik için uzlaşma şahsiyetine sahip, yiğitlik, kudret ve yöneticilik yeteneğine sahip olma yeteneğine sahip olmalıdır.

Diğer taraftan da Anayasasının 107. maddesine gereği; Velayet-e Fakih, toplum ve halk tarafından seçimle seçilen Uzmanlar konseyi (Meclisi- Hubregan) tarafından seçilmelidir⁷⁷. Yürütmenin başı olarak dini lider veya Velayet-e Fakih, uzmanlar tarafından belirsiz bir süre için seçilir⁷⁸ ve bu makam İran İslam cumhuriyetinde üstün güce sahip olmak demektir. Özel durumlarda eğer herhangi bir sorun ve nedenden dolayı dini lider Velayet-e Fakih görevini yürütemiyorsa Rehberler Şurası (Cumhurbaşkanı, Yargı Yüksek Makamı ve Anayasa Koruyucu Şura'dan bir fakih) görevi üstlenerek yürütür.

Velayet-e-Fakih geniş bir yetki yelpazesine sahip olmakla Anayasası'nın 110. maddesine gereği dini liderin görevleri şöyle sırlanmıştır:

⁷⁷ 1979 anayasası gereği uzmanlar meclisi her yıl toplanmalıdır. Velayet-e Fakihi denetler, gerektirdiği zaman görevden alır ve görev değişimi yapmakla hükümlüdür. Ancak 1989'dan sonra bu meclis Ayetullah Hamneyi Seçiyor, Ayetullah Hamneyi de onların seçime katılmasına onay vermektedir. Devrimin en güçlü yüzlerinden olan Ayetullah Rafsancani karşı tavır sergilediği için başkanlıktan uzaklaştırılmıştır.

⁷⁸ Anayasa 107. maddesi; Uzmanlar meclisinde sekiz yıllık koruyucu konsey tarafından onaylanan adaylar arasından, direk halk tarafından seçiliyor. En önemli konu, 12 kişilik Anayasa Koruyucu konseyin üyelerini dini lider tarafından seçilmektedir.

- ☛ İran İslam Cumhuriyetinin genel kırmızı hatları, genel ülke politikalarını belirlemek,
- ☛ Rejimin genel politikalarının uygulandıktan sonra denetlemesi,
- ☛ Ülkenin önemli konularında geniş soruşturma yetkisi,
- ☛ Silahlı Kuvvetler başkomutanın seçimi,
- ☛ Savaş ve barış ilanı, ayrıca seferberlik ilanı,
- ☛ Anayasayı Koruyucular Konseyi'nde bulunan fakihlerini, yargının en yüksek makamlarını, İran İslam Cumhuriyetinin resmi Radyo ve Televizyon Kurumu'nun ⁷⁹ başkanını, Genelkurmay başkanını, İslam Devrimi Muhafızları Ordusu'nun başkomutanını, Askeri ve güvenlik güçlerinin üst düzey komutanlarının seçilmesi, atılmasını ve istifalarını kabul etmek,
- ☛ Yasama, yargı ve yürütme kurumları arasında olan karşı görüşleri, ihtilafları gidermek,
- ☛ Genel ve normal yollardan çözülmeyen rejim içindeki sorunları Düzenin Yararını Teşhis Konseyi vasıtasıyla çözümlenmesi,
- ☛ Cumhurbaşkanlığı halk tarafından seçildikten sonra mazbatasını imzalamak,
- ☛ İran İslam Şura Meclisi tarafından karar verildikten sonraki aşamada Cumhurbaşkanı azletmek,

⁷⁹ İran İslam Cumhuriyetinin 1979 anayasası gereği, Radyo ve televizyon kurumu bir Şura tarafından yönetilmekteydi. Ancak 1989 Anayasasının gözden geçirilmesi ile Şura yerine kelimesi kaldırılmış yerine genel müdür veya başkan olarak yazıldı. Genel müdür ise dini lider tarafından atanacaktır. 1989 anayasa 'ya göre yasama, yürütme ve yargı yetkili değildi.

- ☛ Hapisteki mahkûmların ceza sürelerini, yargı Başkanı'nın önerisi ile azaltmak ya da af etmek,
- ☛ Referandumlara karar vermek.

3.2. İran İslam Cumhuriyeti Anayasa ve yetki karmaşası

İran İslam Cumhuriyetinin Anayasasının 60. Maddesi gereği ‘Yürütme görevi Velayet-e Fakih makamına verilir, ancak cumhurbaşkanı ve bakanlar tarafından yürütülecektir’. Dolayısıyla aslında İran İslam Cumhuriyeti Anayasasına göre Velayet-e Fakih’in yürütme yürütmenin başıdır, ayrıca doğrudan yetkiye sahiptir⁸⁰.

Diğer taraftan da Velayet-e Fakih devletin genel siyasetini belirlemesi ile tek başına yetkili ve ayrıca da silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır. Bu demektir ki Velayet-e Fakih silahlı kuvvetlerin ve İran’a has olan “devrim muhafızlarının” komutanlıklarına atama yapabilir. Hâlbuki ilginç olan İran İslam Cumhuriyeti anayasasında yazılan “Cumhurbaşkanı milli güvenlik kurulunun başkanı, aynı zamanda silahlı kuvvetlerin de başkomutanıdır” ilkesine tersidir.

Yukarıdaki konu dışında Velayet-e Fakih’in dolaylı müdahalesi neticesinde kendisine bağlı olan Anayasa koruyucu konseyi cumhurbaşkanlığı adaylıklarını da değerlendirmeden yetkilidir. Hâlbuki Anayasaya göre Cumhurbaşkanı doğrudan halkoyuyla seçilir, sadece göreve başlamak için Velayet-e Fakih imzasına ihtiyaç duyulur.

İran İslam Cumhuriyetinde Velayet-e Fakih İran İslam Cumhuriyeti 1989 revize edilen anayasaya gereği önemli bir konuma sahip ve ayrıca ülkede kilit ve önemli konuma sahip kurumların başkanlarını veya üyelerini atama yetkisine sahip bir yetkiye sahiptir. İran İslam Şura Meclisi’nden çıkan tüm yasaları şeriat açısından denetimi de Vilayet-e-Fakih atadığı Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından yapılmaktadır. Ordu güçleri olan rejimin özel ordusu olan “*Devrim Muhafızları*

⁸⁰ Bakınız Madde. 110,113

Ordusu⁸¹” da ülkenin siyasal, toplumsal, savunma, güvenlik konularda müdahil kurum olarak doğrudan Velayet-e Fakih etkisi altındadır.

İran İslam Cumhuriyetinde yargısı da doğrudan Velayet-e Fakih elindedir. Anayasanın 110. maddesi gereği “yargı başkanının seçilmesi, atanması doğrudan doğruya Vilayet-e Fakih yetkisindedir. İran İslam Cumhuriyeti Anayasasında yargı başkanı özellikleri adil, müçtehit, dini bilgiye sahip olma şartları öngörülmüştür. Kayıt edilen özellikler dışında herhangi bir kıstas öngörülmemiştir. Hâlbuki dünya ülkelerinde bu makamın yürütmeden bağımsız olması bir ilke olarak benimsenmiştir.

Başka bir keyfi uygulamada Velayet-e Fakih ülkedeki tüm şehirlere ve kasabalara bir temsilci veya Cuma namazı imamı ataması yapar. O makam doğrudan Velayet-e Fakih tarafından atanır, harcamaları da kendisi tarafından karşılanan Cuma imamları bölgelerde güçlü bir güce sahiptir. Cuma imamları halk ile Vilayet-e Fakih arasında köprü rolüne sahiptirler.

Dini liderin Anayasanın 110. Maddesi gereği yetkileri;

- ☛ Danışma konseyine danışarak İran İslam Cumhuriyetinin genel siyasetini belirlemek,

- ☛ Belirlenen siyasetlerin yerine getirilmesini denetlemek,

- ☛ Seçimlere ve referanduma karar vermek,

- ☛ Bütün Silahlı Kuvvetlerin Baş Komutanlığı,

- ☛ Savaş açma ve barış kararları ve seferberlik emirleri,

⁸¹ Devrim Muhafızları Ordusu veya “*Sepah’e Pasdaran’e Enghelabe Eslami*”, devrimin ilk yıllarında, devrimin liberal kanadı tarafından devrimi korumak amacıyla kurulmuştur. Ancak yıl geçtikçe kurulum amaçlarından uzaklaşmıştır. Nitekim bu güç son zamanlarda ülkenin tüm alanlarında o cümleden; siyasal, ekonomi, sosyal, nükleer çalışmalar, toplumsal olaylara müdahil olmuştur. Ordu direk dini lider tarafından yönetiliyor, silah ve savaş edevat olarak Rus ve Kuzey Kore sistemini benimsemiştir. Ordunun dış kolu ‘Kudüs Ordusu’ olarak tanımlanır, Suriye, Irak, Yaman gibi hassas ve tehlikeli bölgelerde savaşa müdahildir.

☞ Kurumlarda üst düzey devlet adamlarını atamak ve görevden uzaklaştırmak ve istifaları kabul etmek,

- *Korucular konseyinin fakihleri*
- *Adliyenin en üst makamı*
- *Radyo-Televizyon başkanı*
- *Devrim muhafızları başkomutanı*
- *Diğer silahlı kuvvetlerin (kara, hava ve deniz) başkomutanları*

☞ Yasama, Yargı ve Yürütme arasında arabuluculuk,

☞ Rejimin karşılaştığı sorunlara yönelik çözüm önermek,

☞ Koruma konseyi elemesinden geçen, halkoyuyla seçilen cumhurbaşkanını onaylamak,

☞ Cumhurbaşkanı görevden almak,

☞ Mahkûmları affetmek,

Velayet-e Fakih çok güçlü ve zengin bir ekonomik güce sahiptir. Devrimden sonra oluşturulan vakıflar ve muhtelif kurumlar da Velayet-e Fakih makamının emri altında faaliyet gösterip, onun dışında kimse ve hiçbir kuruma hesap vermezler. Bu kurumlar;

☞ Radyo Televizyon Kurumu,

☞ Bonyad- e- mostazafan (Mazlumlar ve fakirler Vakfı),

☞ İslami Propaganda Kurumu (bonyad-e-Tablighat-e-eslami),

☞ Kültürel Devrim Yüksek Konseyi (Sazeman-e-Farhange eslami),

- ☛ Toprak Dağıtım Kurulu (Sazeman-e-Zamin Şahri),
- ☛ Okuma Yazma Hareketi Kurumu(Nehzat-e-Savad Amozî),
- ☛ Gaziler ve Şehitler Vakfı Bonyad-e-Şahid ve Canbazan),
- ☛ On beş Hurdad Vakfı.

İran İslam Cumhuriyetinde devlet yapısı atama ve yarı demokrasi veya devlet güdümlü halk tarafından seçim uygulanmaktadır. Seçim sistemine tabi tutulan devlet organlar:

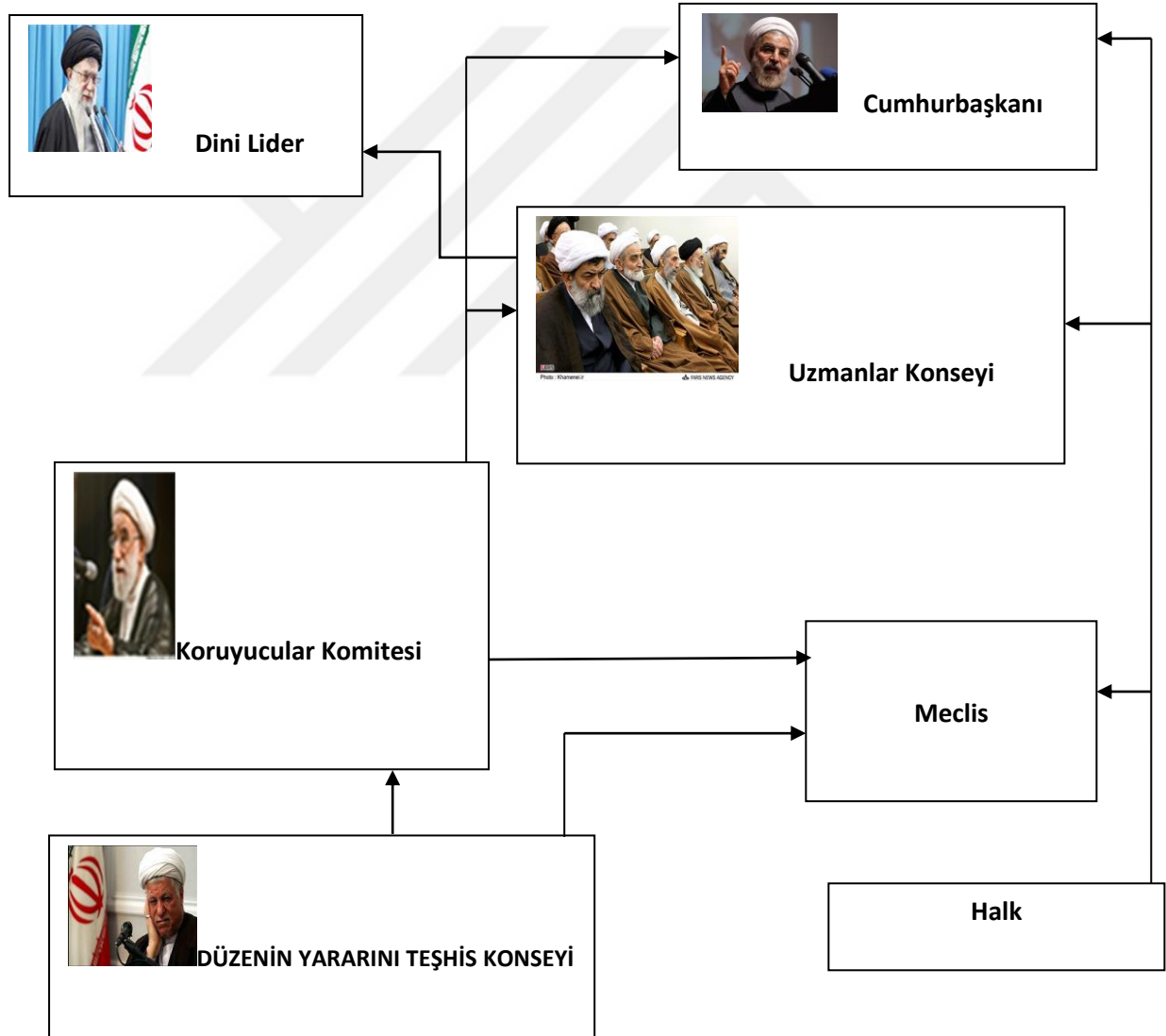
- ☛ Cumhurbaşkanlığı seçimleri,
- ☛ Meclis Seçimleri,
- ☛ Şehir Konseyi Seçimleri,
- ☛ Uzmanlar Konseyi Seçimleri.

İran İslam Cumhuriyeti genel olarak yarı demokrasi sistemi ile yönetilmektedir. Nitekim bu yapı bir dizi aksak süreci içinde barındırmaktadır. Yapı kendi içinde zıt ve karşıt döngüye sahiptir. Dünya yönetim sistemlerine veya doğrusu cumhuriyetle adlanan ülkede halen çok fazla karmaşa ve yetki karışımı görünmektedir. Özgürce seçime katılım, seçimde oy kullanmak, parti kurmak, seçimlerde eşit devlet kaynaklarından yararlanmak, karşıt düşünceler hatta tenkitçi ancak kendi görüşlerine sahip ve dindar adayların bile temel hakları korunmamaktadır. Özet olarak bu eksiklikler aşağıdaki başlık altında sıralanabilir:

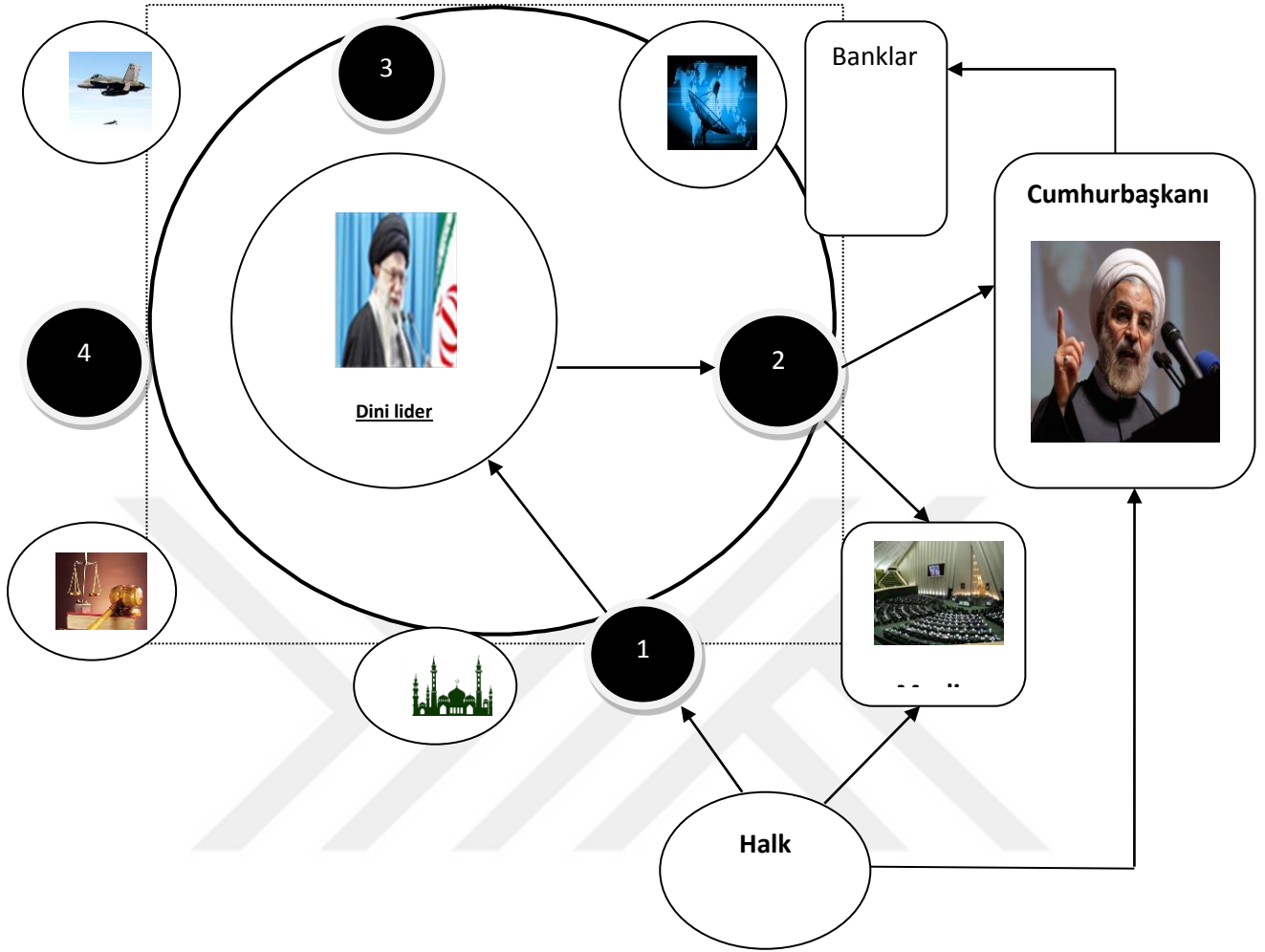
- ☛ Seçim süreçlerinde adaylarının yoğun diskalifiyeye karşı karşıya kalmaları,
- ☛ Halka özellikle devlet Memurlarına zorunlu bir aday lehine oy kullandırma gibi yöntemler,

- Oyların sayım sürecinde (Olaylı 2009 Cumhurbaşkanlığı Seçimi) veya sonuçlarının değiştirilmesi,
- Seçilen adayın dini lider ya da dini lidere bağlı şahıslar ve kurumlar tarafından sürekli denetim altında olması.

İran'daki devletin yönetilme şeması aşağıda verilmiştir;

Şekil 1. İran devletin yönetilme şeması

Şekil 2. Dini liderin gücü

1. uzmanlar konseyi
2. anayasa koruyucular konseyi
3. Milli güvenlik konseyi
4. kültürel devrim konseyi

Genel olarak yukarıda kurumların ortak özelliği radyo-televizyon kurumu dışında devrimden sonra kurulmasıdır. Daha doğrusu kurumlar Anayasada belirtilen devlet kurumlarının dışında olup, ancak yetkileri ise paralel bir biçimde tanımlanmıştır. Yukarıdaki kurumlar ve onların yanı sıra yarı milis gücü olan gönüllüler ordusu (Besic) ve devrim muhafızlar Velayet-e Fakih'e bağlı ve sadece ona karşı sorumdurlular. Ancak bu kurumlar petrol geliri ve Şah ailesine ait menkul ve gayri

menkulden büyük bir ekonomik mal varlığı sahipleridir. Bu kurumlar her türlü etkinliğin içindedirler.

Devrim muhafızları; İlk başta liberal kanat tarafından kurulmuş olan bu yapı daha sonra onların aleyhine bir araç haline gelmiştir. Resmi veya daha doğrusu Şah Rıza zamanından kalan orduya pek güvenmeyen Ayetullah Humeyni'nin amacı, devrimci gençlerden oluşan bir yarı militan silahlı kuvvet tarafından devrimi koruma altına almaktır. İlk başlarda devrim muhafızlarının ekonomi ve siyasal alanına karışmaları Ayetullah Humeyni tarafından yasaklanmıştı. Ancak ilk defa Rafsancani cumhurbaşkanlığı döneminde ekonomiye girmelerini Rafsancani bizzat onayladı. Ahmedi nejadın cumhurbaşkanlığı döneminde ise devrim muhafızları Ayetullah Hameneyi'nin onayıyla siyasal zemine kaydılar. Devrim Muhafızlarının ekonomik faaliyetleri ve alanı yıllık en az 12 milyar doları bulmaktadır.

Girdikleri Ekonomik alanlar;

- ☛ Petrol sanayi (Rafineri ve Petro-kimya),
- ☛ İhracat ve ithalat,
- ☛ Silah sanayi,
- ☛ İnşaat sektörü,
- ☛ İletişim Tarım,
- ☛ Atom ve nükleer çalışmaları,

Girdikleri siyasal alanlar;

- ☛ Devrim ihracı,

- ☛ Filistin militanlara yardım (Hamas, İslami cihat),
- ☛ Lübnan Hizbullah,
- ☛ Yaman Husileri,
- ☛ Irak Milis güçleri,
- ☛ Suriye iç Savaşı,
- ☛ Bahreyn ayaklanmaları

İran İslam Cumhuriyetinde “dini liderin” veya “Velayet-e Fakih” muazzam geniş yelpazeye sahip görev ve yetkilere sahip olduğu halde, hiçbir kurum ve makam karşısında siyasi veya cezaî sorumluluğu yoktur. Tabii ki bu kadar güç ve sonsuz sorumsuzluğun tek bir yanıtı “imamet” ile Ayetullah Humeyni’nin “Velayet-e Fakih” teorisinin altında yatmaktadır. Vilayet-e-Fakih Masum imamların günümüz temsilcisi olduğu için dini yetkilere sahip sadece Allah karşısında sorumludur. Ancak dini liderin (Velayet-e-Fakih) günümüz arenasında siyasi bir kimlik taşımaktadır. Çünkü İran İslam Cumhuriyetinin en geniş yetkilere sahip kişisi ve tanımlanan düzen içinde oldukça önemli bir şahsiyet ve mevki’ e sahiptir. Ülkenin tüm yasama, yürütme erklerini elinde bulunduran Vilayet-e-Fakih sınırsız gücün yanı sıra siyasal sisteminde başıdır. Eğer ülke Cumhuriyet rejimi ile yönetiliyorsa, bu durumda toplumun egemenlik ilkesi Vilayet-e-Fakih egemenliği ile tümüyle devre dışı bırakılıp, daha doğrusu halk iktidarın dışında tutulup, ülkeyi tek bir kişi yönetiyor demektir. Aslında devrimin ilk yıllarında Ayetullah Taleghani söyledikleri gerçekleşmiştir. ***Korkarım bir gün gelecek ki Şah’ın Askeri botunun yerine, mola terlikleri hüküm sürecektir.***

3.3.Uzmanlar Konseyi

Uzmanlar konseyinin başkanlığını 2014 yılından beri muhafazakâr ve Ayetullah Hamneyi yanlısı olan Ayetullah Yazdi yürütmektedir. Uzmanlar konseyinin genel yapısı;

Üye sayısı tüzüğe göre değişmekle birlikte, hâlihazırda 86 üyeden oluşmaktadır. Üyeler halk tarafından ülkenin tüm illerinden seçilir. Görev süreleri ise sekiz yıldır.

Görev ve Yetkileri:

Anayasanın 107, 108 ve 111. maddeleri direk uzmanlar Konseyi ile ilgilidir.

● Madde 107, Dini lider bu konsey tarafından atanır veya görevden alınır.

● Madde 108, üyelerin kalitesi ve konseyin mekanizmasını anlatır.

● Madde 111, dini liderin hayatını kaybettiği veya görevini yerine getiremediği dönemlerde uzmanlar Konseyi, Anayasayı Koruma Konseyi'nden sonra ülkenin en önemli kurumu konumundadır. Konsey'in adından anlaşılacağı üzere, üyeler üst seviyede din adamı, din konusunda uzman kabul edilirler. Konsey'in önem ve itibarından dolayı, üyelerin nitelik bakımından dini lider ile aynı düzeyde olmaları gerekmektedir. Üyeler, İran vatandaşlarının direk oyları ile sekiz yıllığına seçilirler. Adayların seçime katılmaları önce Anayasayı Korumucular Konseyi tarafından denetlenir ve hangi adayların seçime gireceği karara bağlanır. Uzmanlar Konseyi genel olarak vatandaşlar ve dini lider arasında köprü görevini üstlenirler. Uzmanlar Konseyi'nin en önemli fonksiyonel işi dini lideri seçmek, denetlemek ve gerektiğinde lideri görevden almaktır. ***Ancak bu yetki İran gibi ülkelerde her zaman kâğıt üstünde kalmaya mahkûmdurlar.***

Devrimden sonra şimdiye dek iki dini lider göreve gelmiştir. İlki olan Ayetullah Humeyni ölene dek dini lider olarak kaldı. Ayetullah Hamaney'in de aynı şekilde gitmekte ve yirmi yedi yıldır ülkeyi yönetiyor. Dini lider'in görevinden alınması

hayal bile edilmemektedir. Çünkü aşırı muhafazakârlar onu Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi kabul ediyorlar. Denetleme yetkisi ise, üyeler lider'in icraatlarını hayranlıkla izliyor buna bile hayal etmiyorlar. Seçmek yetkisinden söz etmek gerekirse, evet bir direk seçim yapılıyor ancak seçilmesi gerekenler Anayasa koruyucular ve dini lider tarafından halk'a sunuluyor.

3.4. Anayasa Koruyucular Konseyi

Bu konsey ise on iki üyeden oluşmaktadır. Altısı Fakihtir (ulema) ve direk dini lider tarafından atanır. Diğer altısı ise hukukçulardan oluşmakta ve yargı tarafından atanmaktadır. Ancak önemli olan husus yargı başkanı da dini lider tarafından göreve atanmaktadır. Görev süreleri altı yıldır. Konseyin en önemli görevleri;

- Meclisten geçen yasaları İslam dinine uygunluğu açısından denetleyerek onaylamak,
- Ülke çapında yapılan seçimleri denetlemek (seçim öncesi, seçim süresince ve seçim sonrası), ancak son zamanlar sevap denetim adı altında adaylıklarda İslam açısından daha doğrusu dini lidere karşıtlık açısından denetlemektedir,

3.5. İran İslam Cumhuriyeti Meclisi

Adaylar Anayasa koruyucular konseyi tarafından seçime katılma hakları onaylandıktan sonra direk halkoyuyla meclis milletvekilleri seçilir. Dört yılda bir seçim gerçekleştirilmektedir. Meclisten geçen yasalar yürütme ve yargıda uygulanmaktadır. Ancak yasalar gönderilmeden önce Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından İslam dinine karşıtlık açısından denetiminden geçer.

3.6. Düzenin Yararının Belirleme Konseyi

1987 yılında Ayetullah Hamney'nin emri ile kuruldu.

Kuruluş Amacı

Meclisle Koruyucular Konseyi arasındaki sorunları gidermek idi.

Yapısı

Kırk dört asıl üyeden ve bir konuk üyeden oluşmaktadır. Asıl üyeler beş yılda bir direk dini lider tarafından atanır.

Ayetullah Seyed Ali Hameneyi, Ayetullah Refsencani, Mir Hüseyin Musevi ve Ayetullah Humeyninin oğlu Ahmet Humeyni ilk Asıl üyelerdir. 2011 yılında konseyin altıncı atamasında karşıt görüşlü olaylı cumhurbaşkanlığı adayı Mir Hüseyin Musevi başta olmak üzere beş asıl üye Ayetullah Hameneyi tarafından diskalifiye edildi.

Görevi

Anayasa tarafından sekiz görev belirlenmiştir. Görevlerin dört tanesinde süreklilik söz konusu iken diğer dördü özel durumlarda ele alınmaktadır. Daha fazla brokratik düzenin devreye giren bir yapıdır. Danışma Konseyi ise daha çok idari işlerin çözümlenmesinde devreye giren bir kurumdur. 1989'dan beri başkanlığını Ayetullah Haşemi Rafsancani yürütmektedir.

Meclis ve Anayasayı Koruyucular Konseyi arasında ortaya çıkmış olan fikir ayrılığında uzlaştırıcı rol oynar. Tabii ki dini lider'in kabulü şekilde yürütülmektedir.

Dini lider'e gerekli konularda danışmanlık yapmaktır.

Konsey'in 34 üyeye sahip, bir kısmını Dini Lider seçer. Dini Lider ile Konsey arasında ideolojik bir bağdan öte göreve getirme-görevden alma ilişkisi de mevcuttur. Üyeler genel olarak kendisini atayan Lider'e sonsuz bir bağlılık içinde görevlerini yapar.

Sonuç

Çalışmanın sonucunda İran İslam Devrimi nedenleri hakta tartışılacaktır. Devrimin neden ortaya çıkışı ve zaman sürecinde sonuçları açısından özel bir yere sahip ve tartışmaya açık bir süreçtir. Dünyadaki araştırma merkezlerinin ortak kanısı gerçek ve ciddi bir halk hareketi olarak tanımlanmıştır. Başka bir deyişle dünyadaki benzeri olan tüm modern ve ileri devrimlerden farkı olmadan ayrıca köylü ve çiftçi tipi devrimlere de benzemez. Görünürde devrime yol açan nedenleri dünyada eşi benzeri olan ancak neticesi açısından çok farklıdır. İran İslam Devrimi modern, sol, halkçı siyasal yapı ortaya çıkarmaksızın ama yeni bir ideolojik siyasal yapıyı sunmuştur. İran İslam Devrimi'nin eskiye dayanan özgünlüğü kültüründen ve sosyal yapısından ilham almıştır. Ne yazık ki geçmişteki ayaklanmalar ve devrimler sık sık baskı ve kesintiye uğramıştır. Dolayısıyla Şah M.Rıza, Ayetullah Humeyni ve diğer liderler İran kültürünü temsil eder sonuçta da özünde has İran tipi, ülkeyi idare sistemi geliştirmişlerdir. Dolayısıyla bu süreçte İran'da din veya daha doğrusu Şii inancına dayalı bir sistem ortaya koyulmuştur. İran'da yüzyıllar boyu iş başına gelen devletler monarşi veya daha doğrusu hanedanlı olarak yönetilmiş olmasına rağmen yeni gelen İran İslam devrimi mensupları özgürlük, eşitlik, bireysel haklar ve bağımsızlık sloganları adı altında yönetime geçmişlerdir. Ancak Vilayet-e-Fakih adı altında yönetim türü beraberinde ulema ekseninde bir yönetim biçimine dönüşmüştür. Şii İslam inancına göre on ikinci imam veya Kayıp hayatı yaşayan İmam Mehdi gelinciye kadar ulema vekâleten halkı yönetmeye görevlidir. Dolayısıyla İran İslam Cumhuriyetinde Vilayet-e-Fakih makamı yönetimi biçimi hale gelmiştir. Genel olarak vekâleten görev yapmış olan Vilayet-e-Fakih yasama, yürütme, yargı erklerinin üstünde siyasal yapının başında durmaktadır. Görüldüğü gibi dünyada benzeri olmayan Cumhuriyet ve demokrasi kalıbında dini alt yapıya sahip olan yegâne bir yönetim biçimidir. Dini liderin "Hokme-e-Hokumeti" Türkçesi hükümet hakkı, tam anlamda veto hakkına sahiptir. Ülkenin temel konularında (İran-Irak Savaşı, Nükleer kriz ve...) veto hakkını kullanmış olup, yasal erklerin aleyhinde karar verebilir. Ülkede erklerin üzerinde olan dini lider Anayasa koruyucular konseyi ile meclisten çıkan yasaları kontrol eder. Seçimlere katılmak isteyen milletvekili, cumhurbaşkanı, uzmanlar konseyi,

şehir belediye konseyi adayların aday olmalarını bile Anayasa koruyucular konseyi onayına bağlamışlardır. Ülkedeki sistem içi yenilikçiler bile bu eleme kuralından onay alamıyorlar. Konsey “nezaret-e-estesvabi” adı altında adaların adaylığını onaylamak için sevap denetim adı altında adayların lidere, dine, düzene ve hatta son zamanlarda muhafazakârlara karşı olduklarını denetleyip daha sonra adaylık izini verirler. Dolayısıyla konseyin üyelerinin altısı direk ve altısı ise dini liderin atadığı yargı başkanı tarafından atandığı için sonuçları da açıktır. Yürütme konusunda ise cumhurbaşkanı cumhurun başı olduğu halde, İran’da da başkanlık sistemi olmasına rağmen, birçok yetki o cümleden ordu ve polis gibi güçler direk dini lidere verilmiştir. Görünürde dışarıda ülkeni temsil eden cumhurbaşkanı dini liderin gölgesi altında kalmış, ülkenin önemli kararlarının alınmasında kilit rol oynayan dini liderdir. Ancak yapılmış olan her türlü eksiklik ve sorunlardan tabii ki cumhurbaşkanı sorumludur. Ülkenin en önemli erki olan yargı erki doğrudan, yasama ve yürütme ise dolaylı yoldan dini lider tarafından atanmakta olan bu sistemde aslında halk iradesi devre dışı bırakılmıştır. Diğer konu ise “Devrim Muhafızlarının” var oluşu ve doğrudan dini lidere bağlılığı konusudur. Bu çok güçlü silahlı güç, ülkenin siyasal, ekonomik, savunma alanlarda boy gösterip düzene karşı isyanların bastırılmasında önemli rol oynayıp, açıkça sistemin demir yumruğu olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Velayet-e-Fakih ve onun temsilcisi olan dini lider yapının içerisinde sadece denetim görevi değil, günlük ülke politikalarına da müdahalede etmekle beraber, hemen hemen ülkenin tüm siyasi yapısı içerisinde boy göstermektedir.

Sonuç olarak 1979’da devrimindeki Pehlevi’ye karşı konuşulan faktörlerin birçoğu, halen İran İslam Cumhuriyeti’nde de görünmektedir. Günümüz İranında vatandaşlar, ekonomide öncesinden daha yoksul, siyasal zeminde özgürlükler açısından daha kötü durumdadırlar. Devrimi destekleyen unsurların birçoğu devrimin ilk yıllarında iç çatışmalarda öldürülmüş veya idam edilmişlerdir. Aydın kesiminin büyük bir bölümü ülkeyi terk etmiştir ve orta sınıf ise ülke dışında yaşama fırsatlarını peşindedir. İranlı kadın ve gençler ülkedeki sosyal alanlarda getirilen kısıtlamalardan nefret etmektedirler. Devrimin sloganı olan “Bağımsızlık”, “özgürlük”, “İslam Cumhuriyeti” üçlüsünden, sadece İslam konusu uygulanmış, o da yarım yamalak uygulanmıştır. Bağımsızlık konusunda, ülkede dışa bağımlı

olmadan hiçbir şey yapamamakta, özgürlük konusunda ise sistem içi güçler bile devre dışı bırakılmışlardır, cumhuriyet konusu ise çok açık ve nettir.

KAYNAKÇA

Roman GHIRSHMAN, İran Az Agaz Ta Eslam (İran'ın Başlangıcından İslam'a Kadar), Çev. Mohammad MOİN, Moin Yayınları, Tahran 2004, s. 97

Mehri BAGERİ, Dinhaye İraniye Piş Az Eslam (İslam'dan Önce İran'daki Dinler), Tebriz Üniversite Yayınları, Tahran 1997, s.170-172.

Mohammad Ebrahim BASTANIYE PARİZİ, Akhbare İran (İran Haberleri), 1.Cilt, s. 35.

MAHMUD GUDERZ, Sokhani Chand Darbareye Şahname (Şehname Hakkında Birkaç Söz), Asatir yayınları, 2. Baskı, Tahran 1988.

Hasan PİRNIYA, İran'e Gadim (Kadim İran), Asatir Yayınlar, Tahran 1994, ss. 88-87.

Hasan PİRNIYA, İran'e Gadim (Kadim İran), Asatir Yayınlar, Tahran 1994, s. 90.

Abulfath HAKİMİYAN, Alaviyan'e Tabarestan (Taberestan'ın Alevileri), Elham Yayınları, İkinci Baskı, Tahran 1989, s. 6.

Masood KEMALİ, Cameeye Madani Dovlat ve Nosazi Dar İrane Muaser (Çağdaş İran'da Toplum, Devlet ve Yeniden Yapılanama), Baz Yayınları, Tahran 2002, s. 50-160.

Eravand ABRAHAMİAN, İran Beyn-e- Do Engelab (İrani İki Devrim Arasında), Çev: Ahamad Golmohamadi, Mohammad Ebrahim FATTAHİ, Ney Yayınları, Tahran 2004, s. 40-41.

Ahmad ARAM, Tarikh-e- Eslam (İslam Tarihi), Amirkabir Yayınları, Tahran 2004, s. 60.

Parviz NAMEG, Mabaniy-e- Modiriyate Dovlati (Kamu Yönetimim İlkeleri), Havaye Taze Yayınları, Tahran 2001, s.109.

Firidun ADAMIYAT, İdeolojiye Nehzat-e- Maşrutiyat-e- İran (İran’da Meşrutiyet Hareketinin İdeolojisi), Gostarde Yayınları, Tahran, 2009, s.112.

Arif KESKİN, Güney Azerbaycan Milli Hükümeti ve Seyit Cafer Pişeveri, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi.

Serpil ÜŞÜR, İran’da Şii Ulema ve Devlet, Belge Yayınları, 1992, s.180.

Tahere FEYZİ, Mabaniye Modiriyate Dovlati (Kamu Yönetimin İlkeleri) Tahran Payam-e Nur Üniversitesi Yayınları, Birinci Cilt, Tahran 2004, s.107.

Ahmad MOVASSAGHİ, Nosazi ve Eslahat Dar İran Az Andishe Ta Amal (İran’da Modernleşme ve Islahat Teoriden uygulamaya), Ghooms Yayınları, Tahran 2006, s.206-211.

Serpil ÜŞÜR, Din, Siyaset, Kadın, İran Devrimi, Alan Yayınları, İstanbul, 1999, s.53-54.

Eravand ABRAHAMİAN, İran Beyn-e- Do Engelab (İrani İki Devrim Arasında), Çev: Ahamad Golmohamadi, Mohammad Ebrahim FATTAHİ, Ney Yayınları, Tahran 2004s. 107.

Mojtaba MAGSUDİ, İran’da Siyasi, Toplumsal Değişimler, Rozane Yayınları, Tahran, 2001, s.203-209.

Eravand ABRAHAMİAN, İran Beyn-e- Do Engelab (İrani İki Devrim Arasında), Çev: Ahamad Golmohamadi, Mohammad Ebrahim FATTAHİ, Ney Yayınları, Tahran 2004, s. 109.

Behrooz, Maziar (October 1994). "Factionalism in Iran under Khomeini". Middle Eastern Studies 27 (4): 597–614.DOI:10.1080/00263209108700879. Erişim tarihi: 20 August 2013.

Asayesh, Hossein; Adlina Ab. Halim, Jayum A. Jawan and Seyedeh Nosrat Shojaei (March 2011). "Political Party in Islamic Republic of Iran: A Review". Journal of Politics and Law 4 (1). Erişim tarihi: 29 July 2013.

Havadese Enghilab (Devrim Olayları), Tahran, 1982, s. 29.

Burke, Edmund (1990). Islam, politics, and social movements. University of California Press. ss. 289. ISBN 0520068688

Iran Between Two Revolutions by Ervand Abrahamian, Princeton University Press, 1982, p.490-494.

Bill, James A. The Eagle and the Lion. Yale University Press, 1989, s.181.

Afkhami, Gholam Reza The Life and Times of the Shah. University of California Press, 2009, s. 398.

Abrahamian, Ervand ,The Iranian Mojahedin. Yale University Press, 1992s. 141-142.

Bill, James A.The Eagle and the Lion. Yale University Press, 1989, s. 181.

<http://www.ncr-iran.org/en/massoudrajaui>

Bakhash, The Reign of the Ayatollahs, 1984, s. 123.

http://www.shahsawandi.com/index.php?option=com_zoom&Itemid=39&page=view&catid=8&PageNo=1&key=16&hit=1

Serpil Üşür, “Devrime giden yolda muhalif örgütler”, Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 1989, s. 1350.

Benjamin, Roger W.; Kautsky, John H.. Communism and Economic Development, in The American Political Science Review, Vol. 62, No. 1. 1968, s. 122.

Bijan Jazani, **Si Sal Tarihe İran**, II. Cilt, Tahran, Ferda Yayınları, 1978.

Organe Rahe Kariger Dar Enghelab, Fedailer Halk Partisi Yayınları, 1980, s. 105.

Raveshhaye Savak, I. Kitap Halk Mücahitleri Örgütü Üyeleri, Tahran, Samadiye Yayınları,1982.

Muhammed Rıza PAHLAVI, Cevabe Tarikh (Tarihe Yanıt), Alborz, Yayınları, Tahran 2005, s. 226.

İmam HUMEYNİ, Velayet-e Fakih, Hükümet-e İslami (Vilayet-e fakih, İslami Hükümet), Tahran, 1999, s.16,26,44.

Turnitin Orijinallik Raporu
Tez Masoumeh Esmaeili tarafından
ÖDEV 2 (SBE TEZ 1) den

- 06-Şub-2017 17:12 EET' de işleme konu
- NUMARA: 767192063
- Kelime Sayısı: 11324

Benzerlik Endeksi

%16

Kaynağa göre Benzerlik

Internet Sources:

%16

Yayınlar:

%2

Öğrenci Ödevleri:

%3

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı: Masouemh Esmaili

Doğum Yeri ve Tarihi: Ardebil/ 22.05.1979

Öğrenim Durumu:

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans	Ziraat Müh	Mohaqqeq-e-Ardebil	2004
Yüksek Lisans	Uluslararası ilişkiler	Atılım	2015

Yabancı Diller: Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi, İngilizce, Farsça, Arapça

E-posta: masoumehesm2013@gmail.com

Telefon: 05303830790

Tarih:11.01.2016